

Оксана Книженко

Права людини та система санкцій у міжнародному кримінальному праві.

Стаття присвячена актуальній проблемі забезпечення прав людини, в тому числі – через застосування сили. Автор розглядає посилення важливості дотримання прав людини для мирного та безпечного світу, колективізацію відповідальності та можливість силового їх забезпечення.

The article is devoted to the actual problem of human rights providing, including through the use of force. The author of the article examines increasing importance of human rights binding for peaceful and secure world, responsibility that becomes collective and possibility of its enforcement.

Встановлення кримінально-правових санкцій у контексті дотримання природних прав людини є важливим питанням не лише на рівні національного законодавства, а й на рівні міжнародного кримінального права. Враховуючи, що вибір форм і методів реакції з боку держави на вчинений злочин, застосування форм кримінально-правового впливу багато в чому зумовлюється тими потенційними можливостями, які закладено законодавцем у відповідній санкції, важливо визначити в законі не лише вичерпний перелік злочинів, а й встановити чітко визначені, взаємоузгоджені, співрозмірні з тяжкістю злочину санкції. Вони повинні бути такими, щоб суддя мав можливість індивідуалізувати кримінальну відповідальність особи з урахуванням не лише тяжкості злочину, а й особи винного. Обрання Україною напряму втілення в життя ідеалів та принципів, які є спільним надбанням європейських народів, що закріплено в Законі України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи», зобов'язує покращувати систему кримінальної юстиції у напрямі дальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів. Необхідність гуманізації кримінального законодавства, обмеження застосування покарання у виді позбавлення волі, перебуває у полі зору і світової громадськості. Так, в Рекомендаціях, прийнятих Комітетом Міністрів Ради Європи 19 жовтня 1992 р. «Про Європейське положення з громадських санкцій та заходів», а також Рекомендаціях, прийнятих Комісією Міністрів Ради Європи 30 вересня 1999 р. «Про зростання чисельності ув'язнених та переповнення місць позбавлення волі» пропонується державам – учасникам ради Європи, вжити заходів до скорочення випадків застосування покарання у виді позбавлення волі.

Отже, метою цієї роботи є з'ясування питання відображення прав людини у системі санкцій у міжнародному кримінальному праві.

Починаючи дослідження, відзначимо, що як в національному, так й міжнародному кримінальному праві санкцію часто ототожнюють із покаранням [1, с. 115]. Тому, по-перше, ми повинні враховувати, що на сьогодні покарання є не тільки правом, а й обов'язком державної влади. Покарання має становити собою необхідне зло, яке використовується державою до винних у вчиненні злочину з метою усунення чи запобігання більшого зла, ніж те що заподіяне злочином [2, с. 65]. По-друге, виконуючи цей обов'язок, держава повинна вживати найбільш дієвих заходів. Це має спонукати правників до комплексного аналізу кримінально-правових норм й визначити такі санкції, які б мали превентивну дію не лише на винного, а й інших осіб. Для цього маємо з'ясувати сутність поняття «санкція».

Термін «санкція» походить від лат. *sanctio* – непорушна постанова [3, с. 727], або найсуворіша постанова [4; с. 426], затвердження, схвалення; карні заходи щодо порушників міжнародних угод [5, с. 178], покарання за злочин [6, с. 166].

Слід відзначити, що в юридичних словниках та енциклопедіях санкцію визначають у кількох значеннях, які можна звести до п'яти значенневих змістів. По-перше, нею визнають складову частину норми права, яка на випадок невиконання норми визначає заходи державного впливу, переважно у формі примусу [31, с. 727; 7, с. 104; 8, с. 564; 9, с. 801]. Призначення санкції полягає в забезпеченні правовими засобами точного і неухильного додержання й виконання правових норм [10, с. 727]. Вона є юридичною гарантією досягнення цілей

УДК 343.24

КНИЖЕНКО Оксана Олександрівна,

доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу досліджень проблем протидії злочинності Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України.

правового регулювання, попередження злочинів [8, с. 564]. Це досягається тим, що санкція передбачає невідгідні наслідки особистого, майнового чи громадського характеру для осіб, які порушили вимогу певної правової норми, а також застерігає інших осіб від правопорушень. Санкція формулюється не в кожній статті закону, однак, вона завжди є в певному законі або в законодавстві в цілому. Право застосовувати санкції надає лише установам чи службовим особам, компетенцію яких щодо цього визначено в законах [3, с. 727].

По-друге, під санкцією розуміють також заходи, які застосовуються до правопорушника й спричиняють для нього певні несприятливі наслідки [4, с. 484; 8, с. 564; 7, с. 104]. Залежно від характеру заходів, органів, що їх застосовують, санкції поділяють на кримінально-правові, адміністративно-правові, дисциплінарно-правові, майнові. Кримінально-правові санкції (позбавлення волі, штраф, тощо) застосовуються тільки судом; адміністративно-правові (адміністративний штраф, адміністративний арешт) – міліцією, поліцією та ін.; дисциплінарно-правові (зниження в посаді, звільнення) – посадовими особами та адміністрацією; майнові санкції (наприклад, відшкодування потерпілому шкоди або стягнення на його користь майна, визнання угоди недійсною) призначаються судом*, арбітражним судом як окремих засіб або в поєднанні з іншими заходами [8, с. 564; 4, с. 484].

У приблизно такому ж сенсі, однак, під іншим кутом зору, розглядаються санкції також упорядниками «Краткой Российской энциклопедии», «Великого енциклопедичного юридичного словника» та «Юридичної енциклопедії». Зокрема, нею визнають захід впливу як важливий засіб соціального контролю й, відповідно, виділяють негативні санкції, спрямовані проти порушення соціальних норм, а також позитивні санкції, які стимулюють прийнятні для суспільства відхилення від норм [7, с. 104]. Або ж санкцію розглядають як передбачені законом або договором заходи впливу, міру юридичної відповідальності за порушення законодавства чи договірних зобов'язань, що застосовуються до винної особи і зумовлюють певні несприятливі (негативні) для неї наслідки. А тому за способом охорони правопорядку санкції поділяють на правовідновлюючі, спрямовані на усунення завданої правопорушенням шкоди, і штрафні, або каральні, основне завдання яких – загальна і спеціальна превенція [9, с. 427].

По-третє, санкцію розглядають як постанову прокурора, яка дозволяє застосовувати примусові заходи до особи, підозрюваної в скоєнні злочину [4, с. 484; 10, с. 427], або винесення мотивованого рішення суду про вжиття щодо особи заходів примусового або обмежувального характеру [7, с. 104].

По-четверте, санкцію розглядають як затвердження вищою інстанцією будь-якого акта та надання йому чинності або визнання законності певного документа [7, с. 104].

По-п'яте, в міжнародному праві санкція – це захід впливу на державу, що порушила норми цього права, свої міжнародні зобов'язання [4, с. 484; 7, с. 104; 10, с. 427]. У літературі також вказувалося на те, що в законодавстві під словом «санкція» іноді розуміють ствердження, дозвіл будь-якої дії [11, с. 6].

Не одержали свого однозначного розуміння санкції і в теорії права. Однак не вдаючись до глибокої дискусії щодо визначення санкцій, відзначимо, що поняття санкції слід давати, виходячи з принципу діалектики та оперуючи такими діалектичними категоріями як сутність і явище, форма та зміст. З одного боку, кримінально-правова санкція – це форми кримінально-правового впливу, які застосовуються не лише до суб'єктів вчинення злочину, а й до неосудних та малолітніх осіб і полягають в обов'язкових до виконання примусових наслідках вчинення суспільно небезпечного діяння. З іншого, кримінально-правова санкція – це частина кримінально-правової норми, яка визначає міру кримінально-правового впливу. У цьому сенсі кримінально-правова санкція, будучи формально визначеною, може вживатися і в більш вузькому значенні – як санкція статті закону, зокрема, статті Особливої частини кримінального законодавства, в якій визначається вид і розмір покарання [12, с. 50].

Констатуємо, що урахувавши те, що термін «міжнародне кримінальне право» з'явився приблизно під кінець XIX ст., а також те, що основні терміни, які входять у зміст міжнародного кримінального права, є перш за все національними, перш ніж проводити класифікацію санкцій у міжнародному кримінальному праві, скористаємося надбаннями національної кримінально-правової доктрини.

Ураховуючи спосіб, який відображає соціальну роль та функції санкції, виділяють два види санкцій [208, с. 61; 120, с. 283; 106, с. 234]. Юридичні санкції, різновидом яких є кримінально-правові санкції, поділяються на штрафні (міра відповідальності) й правовідновлювальні (міра захисту) [13, с. 61, 62; 14, с. 243; 15, с. 7; 11, с. 20].

Перші за своєю суттю, як відзначається в літературі, є карою за вчинене, вони полягають у застосуванні до правопорушника відповідних, передбачених законом, домірних вчиненому правообмежень і застосовуються лише у відповідному порядку й спеціально уповноваженими органами держави [13, с. 61, 62; 14, с. 243; 11, с. 20]. Другі спрямовані не на покарання правопорушника, а на відновлення попереднього стану, захист порушених прав і законних інтересів, виконання правопорушником покладених на нього і не виконаних або нена-

* На сьогодні це господарський суд.

лежним чином виконаних обов'язків (відновлення на попередній роботі (посаді) незаконно звільнених робітників, сплата аліментів, відібрання індивідуально визначеної речі в боржника і передача її кредиторам, тощо) [11, с. 20; 14, с. 243].

Г. М. Ветрова, крім вищевказаних санкцій, виділяє ще нікчемні санкції, які в одних випадках стимулюють вчинення позитивних дій, що становлять зміст правового обов'язку, в інших випадках, як і правопоновлюючі, вирішують завдання відновлення законності. Загальною рисою всіх цих видів є примусовий характер впливу та попереджувальний вплив [15, с. 7].

Кримінально-правові санкції в юридичній літературі визнають різновидом штрафних санкцій [14, с. 243]. Однак, з такою позицією важко погодитися, оскільки, аналізуючи сучасний розвиток кримінально-правової науки, констатуємо той факт, що галузі права, яка в усі часи сприймалася як суто публічна галузь права – кримінальне право, – властиві диспозитивні норми. Зокрема, як яскравий приклад, доцільно пригадати норму про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Саме другий вид санкцій набуває у кримінальному праві більш широкого застосування, однак, є мало розробленим.

Малков В. П. звертає увагу на те, що коли штрафні санкції не забезпечують відновлення порушеного стану, в законотворчій практиці допускається поєднання штрафних санкцій із правовідновлювальними. Морально-правовою підставою такого поєднання є те, що багато видів неправомірної поведінки містять у собі ознаки декількох правопорушень [16, с. 90, 91].

З цього приводу В. В. Похмелкін слушно відзначав, що визнання відновної функції кримінально-правового примусу не порушує визнаної в загальній теорії права класифікації санкцій. З діалектичної точки зору, цілком припустимо, що елемент однієї класифікаційної групи може мати ознаки, які є характерними для іншої класифікаційної групи. Тому, виходячи з точки зору широкого соціального підходу до кримінально-правового примусу, можна говорити про його відновну функцію, однак, механізм її здійснення має свої специфічні властивості [17, с. 91].

Цілком слушною є позиція російського науковця В. В. Трофімова, який підтримав своїх колег С.О. Кравченка та В.Л. Романова в тому, що специфіка проблемного простору сучасного суспільства, стрімко зростаюча складність, відкритість та нестабільність соціуму визначають принципово новий характер динамізму взаємозв'язків соціальних індивідів, окремих груп, суспільства та держави. А тому традиційні форми та методи соціального управління зазнали кризи, що спонукало до запровадження заохочувальних санкцій у правовому регулюванні, оскільки стандарти (нормативи), які об'єктивно склалися, ведуть до змін у системі правових норм і вдосконалення юридичних конструкцій. Отже, офіційне право, фіксує в нормативних актах закономірності утворення правил взаємодії, що забезпечують позитивний (неконфліктний) стан в соціальних системах, лише сприяє укріпленню правопорядку та законності, створює передумови для оптимального функціонування правової системи в цілому. Однак, науковець, виходячи з структурно-функціонального аналізу процесу створення заохочувальних норм, конкретно не відзначає, які саме норми слід віднести до таких санкцій [18].

На нашу думку, як під час визначення санкцій, так і їх класифікації слід враховувати сучасний стан розвитку кримінально-правової доктрини. Зокрема, те, що визначальним на сьогодні є те, що сукупність усіх заходів, які застосовуються для досягнення закріплених у законі цілей покарання, повинна привести врешті-решт до повного – повернення засудженого до нормальних умов життя, його ресоціалізації.

Взяті Україною на себе правові зобов'язання дотримання ратифікованих Верховною Радою України найважливіших європейських правових актів, зокрема, Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини та Конвенції проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання є документами прямої дії. Відповідно до ст. 5 Загальної декларації прав людини, ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання. Подібна норма закріплена й у ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. А ч. 2 ст. 11 Загальної декларації прав людини визначає, що не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину. Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права 1966 р. в ст. 7 закріплює положення, згідно з яким нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідженням.

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) містять зведення основних принципів для сприяння використанню заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, а також мінімальні гарантії для осіб, до яких застосовуються альтернативи тюремного ув'язнення.

Слід відзначити, що інститут примирення є закономірним етапом розвитку генези кримінально-правових відносин: від таліона до обмеженого таліона, від обмеженого таліона до влади абсолюта, від абсолютної влади держави до гомеостазу приватних та публічних начал у кримінальному праві з приматом прав публічних. У

зв'язку з цим, ми підтримуємо тих науковців, на переконання яких інститут звільнення від кримінальної відповідальності в змозі досягти виправлення осіб, що порушили кримінальний закон, попередити злочини, відновити порушені злочином суспільні відносини.

Про зростаюче значення заохочувальних норм свого часу відзначав В. М. Баранов ще за часів соціалістичної епохи [19]. Однак, у ті роки не одержали широкого впровадження заохочувальні норми в кримінальному праві, хоча частина з них вже одержала своє законодавче закріплення.

Притягаючи особу до кримінальної відповідальності, загальне правило полягає в тому, що національний суд призначає покарання відповідно до свого внутрішнього законодавства. Як правило, міжнародними конвенціями не передбачаються конкретні санкції за злочини. Частково пояснюється це великим різноманіттям в системах покарань за кримінальним законодавством держав світу. Тому імплементуючи норми міжнародного права, держави встановлюють у своєму національному законі види покарань, характерні для її системи права.

Таким чином, вирішуючи проблему класифікації санкцій у міжнародному кримінальному праві, перш за все слід урахувати, що термін «санкція» тлумачиться національним правом. Так, виходячи з розуміння санкцій як припису, який має юридичне закріплення, обов'язковий до виконання і підтримується примусовою силою держави, залежно від підстав застосування та репресивного впливу, кримінально-правові санкції поділяються на покарання, звільнення від покарання та його відбування, звільнення від кримінальної відповідальності, примусові заходи виховного та медичного характеру, примусове лікування. За правовими наслідками, яких зазнає особа в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння, санкції поділяються на негативні (обмеження) та позитивні (заохочення). Також можна виділити санкції з суто кримінально-правовим впливом та з вказівкою на інші заходи впливу.

Система санкцій у міжнародному кримінальному праві обумовлена системою санкцій за національним законодавством. Тенденцією, яка є властивою для норм міжнародного та національного кримінального права, є розширення санкцій, які спонукають до ресоціалізації засуджених осіб. Саме такі санкції здатні в повній мірі забезпечити захист основних прав та свобод людини.

Перспективами подальших наукових розробок може слугувати дослідження впливу міжнародно-правових актів на визначення меж санкцій у національному кримінальному праві.

1. Лупу А.А. Международное уголовное право / А.А. Лупу, И.Ю. Оськина. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», - 2012. – 312 с.
2. Азарян Е.Р. Преступление. Наказание. Правопорядок. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 229 с.
3. Юридичний словник / [улад. І.П. Бутко, Р.І. Гришук] / [за ред. Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова] – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1983. – 871 с.
4. Большой юридический словарь / Авт.-сост. В.Н. Додонов, В.Д. Ермаков, М.А. Крылова и др.; под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – М. : Инфра, 2003. – 704 с.
5. Етимологічний словник української мови : У 7 т. / Редкол. : О.С. Мельничук та ін.. – К. : Наук. думка, 1983. – (Словники України) . Т. 5 : Р-Т / Уклад. : Р.В. Болдирева та ін. – 2006. – 704 с.
6. Словарь современного русского языка : в 17 т. – Т. 13 / Под ред. Г.А. Галаванова и Ф.П. Сороколетова. – М. : Изд-во АН СССР, 1962.– 1515 с.
7. Краткая Российская энциклопедия : В 3 т. Т. 3 : Р – Я / Сост. В.М. Караев. – М. : Большая Российская энциклопедия : ООО «Издат. дом «ОНИКС 21 век», 2003. – 1135 с.
8. Большая Советская энциклопедия (в 30 т.) / Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд-во 3-е. – М. : Советская энциклопедия, 1975. – Т. 22. Ремень – Сафа. 1975. – 628 с.
9. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.

10. Юридична енциклопедія. – в 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998 – Т. 5. : П-С. – 2003. – 736 с.
11. Веремеенко И.И. Административно-правовые санкции / И.И. Веремеенко. – М. : Юрид. лит., 1975. – 191 с.
12. Книженко О.О. Санкції у кримінальному праві : монографія / О.О. Книженко. – Х. : НикаНова, 2011. – 336 с.
13. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) / О.Э. Лейст. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 240 с.
14. Дуюнов В.К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике : монография / В.К. Дуюнов. – Курск : РОСИ, 2000. – 364 с.
15. Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве / Г.Н. Ветрова. – М. : Наука, 1991. – 160 с.
16. Малков В.П. Кумулятивные санкции в советском уголовном праве / В.П. Малков // Укрепление законности и борьба с преступностью в условиях формирования правового государства, М., 1990. – 167 с.
17. Похмелькин В.В. Социальная справедливость и уголовная ответственность : монография / В.В. Похмелькин. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1990. – 176 с.
18. Трофимов В.В. Поощрительные санкции и право образование / В.В. Трофимов // Государство и право. – 2009. – № 3. – С. 85-90.
19. Баранов В.М. Поощрительные нормы советского социалистического права / В.М. Баранов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 145 с.

Віталій Власюк

Силове забезпечення прав людини як запорука миру.

Обстоюється думка, що система санкцій у міжнародному кримінальному праві обумовлена системою санкцій за національним законодавством. Сучасною тенденцією для норм міжнародного та національного кримінального права є розширення санкцій, які спонукають до ресоціалізації засуджених осіб.

Promoted the view that the system of sanctions in international criminal law due to the system of sanctions for national legislation. The current trend of international and national criminal law is to expand the sanctions which resocialization of convicts..

Підтвердженням існування та актуальності проблеми є численні приклади застосування сили (у тій чи іншій формі), покликани покласти край порушенням (масовим, грубим) прав (фундаментальних) людини і відновити її безпеку. Останнім часом, вже досить звичними стали повідомлення про здійснення спеціальних операцій, покликаних врятувати людей від найсерйозніших загроз їх життю та/чи здоров'ю. Достатньо пригадати Косово, Ірак, Лівію та, певною мірою, Сирію.

У останніх публікаціях дослідників Європи, США дедалі частіше зустрічається саме проблема комплексного перегляду права застосування сили в міжнародному праві через зміну у підході до сприйняття прав людини. Ці ж дослідники неодмінно враховують зростання правової свідомості людства, підвищення загального рівня поваги до прав людини та дедалі гостріше розуміння важливості їх забезпечення.

Проблема застосування сили для забезпечення прав людини та миру і безпеки стала об'єктом для дослідження і багатьох вітчизняних, російських науковців, серед яких можна виділити О.О. Мережко, В.І. Мотиля, К.Л. Сазонову, Ю.Н. Малеева та інших.

У цій статті було здійснено спробу продемонструвати появу нової тенденції у міжнародному праві, пов'язану зі зростанням ролі прав людини та впливу їх дотримання (чи недотримання) на мир та безпеку.

Для цієї роботи використовується есенція терміну «безпека людини» з визначення Міжнародної комісії – «захист фундаментальних прав людини, що є життєво важливими» [1].

Міжнародне право зароджувалося як міждержавне право. Права людини стають об'єктом міжнародного права значно пізніше. З точки зору забезпечення безпеки, держави завжди дбали, першочергово, про власну безпеку, а не безпеку людини. Натомість, тенденції останнього часу свідчать про зародження й розвиток зворотніх процесів, які б перемістили центр уваги міжнародного права на безпеку людини. У передовій літературі з цієї теми оперують двома категоріями: міжнародно-правова система безпеки із центром-державою (state-centred system) і міжнародно-правова система безпеки із центром-людиною (human-centred system) [2, 63]. При цьому, укоріненою є теза про державу-гаранта безпеки власних громадян, що дає їй пріоритет перед тими ж таки громадянами [3, 277] та дозволяє вдаватися до деяких свободообмежуючих дій.

Вихідним базисом для зазначеного у попередньому абзаці є довгий час незаперечність концепції державного суверенітету у міжнародному праві. Відомий вчений Антоніо Кассезе (Antonio Cassese) зобразив так цю концепцію: «(...) *the linchpin of the whole body of international legal standards, the fundamental premise on which all international relations rest*» [«Основа всієї системи міжнародно-правових стандартів, фундамент, на який спираються усі міжнародні відносини»; 4, 88].

Окрім цього, статутний принцип незастосування сили з винятком на право самооборони адресує – першочергово – саме до територіальної цілісності та політичної незалежності держав, але аж ніяк не безпеки людини.

Таким чином, актуальним видається твердження про те, що правовий захист державного суверенітету звернений на захист держави, її безпеки як пріоритетні [2, 63], а захист людини є похідним. Гірше того, безпека держави часто здійснюється не для, а за рахунок безпеки індивіда, що не підтримує мир, а йому шкодить.

У той же час, практика показує, що покладатися на держави лише є необачним, що безпека держави ще не означає безпеки людини [2, 63].

Паралельно, не можна не відзначити доволі стрімкий злет права прав людини, що останнім часом демонструє зміщення акценту саме на безпеку людини. Так, Барбара фон Тігерстром цитує рішення Трибуналу по Югославії у цьому контексті: «*The impetuous development and propagation in the international community of human rights doctrines, particularly after the adoption of the Universal Declaration of Human Rights in 1948, has brought about significant changes in international law, notably in the approach to problems besetting the world community. A State-sovereignty-oriented approach has been gradually supplanted by a human-being-oriented approach*» [«Швидкий розвиток, поширення доктрин прав людини у міжнародній спільноті, зокрема – після прийняття Декларації прав людини у 1948 році, привнесло відчутні зміни у міжнародному праві, особливо – у підході до серйозних проблем спільноти. Підхід, орієнтований на людину, відчутно підмінив підхід, орієнтований на суверенну державу»; 5, para 97].

А французька дослідниця Руї Фабрі (Ruiz Fabri) навіть доводить виникнення градації класичного суверенітету держави (як прями наслідок зростання важливості прав людини): так, відтепер слід говорити про внутрішній і зовнішній суверенітети у міжнародному праві. Останній є, на її думку, радше необмеженою свободою здійснювати свої права (що з міжнародного права і випливають, - В.В.), а не необмеженою владою (на противагу внутрішньому суверенітету, - В.В.) [3, 25]. Нарешті, вона оспорує антагонізм між правами людини і суверенітетом, що – на думку багатьох інших дослідників - автоматично виражається у здобутках для одного у разі втрати другим. Натомість, доводить, що саме суверенітет держав є гарантом забезпечення прав (чи то безпеки) людини [3, 25] - таким чином, пропонуючи не піддаватися спокусі «торпедувати» суверенітет держав (чим займаються, з різних кінців, націоналісти та глобалісти [3, 27]), а захистити. З нею погоджується і Барбара фон Тігерстром, яка зазначає про необхідність безпеки держави задля безпеки людини – із застереженням, що перша може не завжди давати людям більше безпеки, а іноді створює навіть протилежний ефект [2, 37].

Добре відома проблема «втрачених держав» (failed states) якраз і є наслідком і, водночас, індикатором вищеокресленого процесу: держава, яка втрачає контроль над ситуацією, що виявляється у грубих, масових порушеннях фундаментальних прав людини, не може залишатися справою виключно таких держав; стає загрозою для сусідніх і не тільки держав, порушуючи усталений мир та безпеку.

У контексті теми цієї роботи, важливим є таке поняття, як «колективізація» (у подальшому, цей термін використовуватиметься у прямому значенні слова) відповідальності співтовариства за безпеку людини, що особливо яскраво виявляється у таких двох тезах:

(1) визнається взаємопов'язаність та взаємозалежність безпеки людини у різних куточках світу, і що саме колективні дії світового співтовариства є адекватною відповіддю на загрози такій безпеці (остання часто має транскордонне походження); таким чином, підхід держав до колективної безпеки (що себе повністю виправдав) переростає у застосування аналогічного підходу і до безпеки людини.

(2) традиційний підхід, за яким кожна держава дбає про безпеку людини у своїх межах (з додатком національного чинника), доволі часто не виправдовує сучасних міжнародних стандартів; останнім повинен відповідати міжнародний (ба навіть наднаціональний) контролюючий орган як гарант належного виконання державами міжнародно-правових зауважень. Звісно ж, такий підхід зазнає критики з боку раціонально мислячих захисників державного суверенітету.

Так, особливо яскраво колективна відповідальність проглядається у міжнародному праві доквілля, що також є аспектом забезпечення прав людини. Відповідні принципи, що формують такий підхід, містяться у Стокгольмській декларації [6, принцип 24] та у Декларації Ріо [7, додаток 1] та можуть бути зведені до принципу співпраці заради загального блага. Окрім цього, саме у Декларації Ріо з'являється принцип спільної, але диференційованої відповідальності держав [7, принцип 7], що може стати прикладом для наслідування для прибічників гуманітарної інтервенції.

Логіка такого наслідування є наступною: забезпечення прав людини, як і безпека екосистеми, не можуть розглядатися в межах штучно створених кордонів – створених людиною-громадянином, але не людиною-космополітом. Більше того, невпинна боротьба зі змінами клімату об'єднує держави навколо принципу превенції. Останній дістав підтвердження і у звичаєвому праві [8, para 29]. На думку П. Сандса (P. Sands), «*The idea of common responsibility has a long history and has been invoked in relation to fish and other marine resources, waterfowl, wildlife, outer space, the moon, and more recently climate change and biological diversity*» [«Ідея спільної відповідальності має довгу історію і знайшла втілення у питаннях, пов'язаних з рибою та іншими морськими ресурсами, морськими пташками, диким світом, космосом, Місяцем і, нещодавно, змінами клімату та біологічним різноманіттям» ; 9, 218].

Вищеподана концепція, хоча прямо не стосується аспекту міжнародної безпеки, багатьма вченими розглядається як «вказівник» для розвитку міжнародного права забезпечення прав людини (особливо – безпеки та миру).

Так, ідея колективної відповідальності за безпеку людини допускає можливість здійснення зовнішніх втручань у справи держави, що не суміла чи не бажає запобігти загрозливій ситуації (або й сама її створила) [2, 72].

Таким чином, з урахуванням усього вищевикладеного, у сучасному міжнародному праві постає нова тенденція - забезпечення прав людини як запорука миру, що кидає виклик традиційним концепціям невтручання та державного суверенітету. Додатково, такі нові підходи здатні докорінно переформатувати чинні правила застосування сили у міжнародному праві.

Опосередковано, ця тенденція зумовлює перегляд традиційних поглядів щодо здійснення гуманітарних інтервенцій у бік виправдання останніх.

Підсумовуючи, слід відзначити невпинне зміщення акценту на колективне забезпечення безпеки людини як адекватна і належна відповідь на сучасні загрози міжнародному миротворчому та безпеці. У перспективі, це може прискорити стандартизацію прав людини та переформатувати право застосування сили.

У той же час, серйозною проблемою залишається небажання (часто, справедливе) держав дозволяти втручання у внутрішні справи, нехай і в ім'я прав людини.

1. Commission on Human Security, *Human Security Now*, New York, Commission on Human Security, 2003
2. Barbara von Tigerstrom, *Human Security and International Law, Prospects and Problems*, Oxford and Portland, Oregon, 2007, P. 37, 63-64, 72
3. Ruiz Fabri, *Human Rights and State Sovereignty: Have the Boundaries been Significantly Redrawn?*, in *Human Rights, Intervention, and the Use of Force* by Philip Alston and Euan MacDonald, Oxford, Oxford University Press, 2008
4. Antonio Cassese, *International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2001
5. Справа Prosecutor v. Tadic, ICTY
6. Стокгольмська декларація про довкілля, конференція ООН, 1973
7. Декларація Ріо про довкілля і розвиток, ООН,
8. Справа Nuclear Weapons, ICJ, para 29
9. Sands, *Principles of Environmental Law*, vol. 1, Manchester, Manchester University Press, 1995
10. Secretary-General Presents His Annual Report to the General Assembly, UN Press Release SG/SM/7136/GA/9596 (Sept. 20, 1999)
11. 1992W. Blain, «The Tyranny of Benevolence: National Security, Human Security, and the Practice of Statecraft» (2001) 15 *Global Society*

Summary

Since the late 1950s, the United Nations and other international institutions have developed and systematized a body of practices aimed at «the maintenance of order» and «the protection of life». Nevertheless, the main element of modern security was prohibition of the use of force in order to prevent territorial and/or political aggressions.

Recently, a conception of «Responsibility to Protect» has been developed. Comparing with the general structure of the UN body, considerable changes leading to review of international security issue can be noticed.

The existence of links between international security and the protection of human rights has been widely recognized for some years now. Today, it is accepted by majority of both politicians and scientists that peace cannot exist apart from a certain respect for human rights, and that its violations may threaten the peace and security.

A new approach has been reported to emerge: human-centered one which substitutes state-centered. According to the first, an individual is a primary object in all regarding peace and security, so human rights become one step ahead of classically equal state sovereignty and territorial integrity/political independence.

Another important question arises when human rights binding is discussed. The traditionally accepted *erga omnes* obligations concept is not enough any more due to failure neither to prevent nor to stop atrocities if occurred. Comparing it with the principle of collective responsibility, incorporated into the international environmental law system for the first time, the benefits of second approach have become obvious. Therefore, the number of those who believe that the human rights are not held within the scope of State internal affairs any more increases.

Finally, the idea that the massive human rights violations could possibly reach to negative consequences, and to threaten international peace and security has been transferred in a seed. This seed, if collocated in the same pole with human rights reinforcement and collective responsibility approach, can amend the whole system of international peace and security.

The proposal to introduce changes into the use of force rules looks not very promising as for the moment. In the same time, the existing system is being fired by more and more challenges of the modern world.

Лідія Кузьменко

Стихійне лихо і права людини.

Стаття присвячена проблемі забезпечення прав людини в умовах стихійних лих. Розглядаються критерії, за яких ситуація набуває характеристики «надзвичайної», що дає підстави державам відступати від своїх міжнародно-правових зобов'язань в сфері захисту прав людини. Наведений перелік прав, обмеження яких неможливе чи повністю заборонене міжнародним правом.

The article deals with the issue of ensuring human rights in the event of natural disaster. It discusses criteria related to the state of emergency and possibilities to derogate from international obligations. The article contains a list of non-derogable rights.

Питання захисту прав людини в умовах катастроф (стихійних лих та антропогенних аварій) сьогодні є одним з основних на порядку денному роботи Комісії міжнародного права ООН [1]. Однак, воно все ще не досягло піку популярності серед дослідників міжнародно-правової тематики. Так, окремим аспектам захисту людей в умовах лих присвячувалися дописи таких зарубіжних та вітчизняних дослідників, як В.А. Євсегнеєв, Д. Керон (David D. Caron), В.В. Лісаускайте, Дж. Потика, Й. Дінстайн, П. Макалістер-Сміт, Л. Котула, А. Чуа та автор цієї статті. Питання обмеження прав людини привертають більше уваги (І.І. Лукашук, В.В. Мисик, М. Антонович, Л. Хенкін, Е. Ньюмаєр, Дж. Ф. Хартман та ін.), однак стосуються в основному переліків прав та порядку дій держави, а не на юридичних аспектах надзвичайності ситуації та впливу рівня надзвичайності на обсяги обмежень прав людини. Водночас, як тематиці права катастроф в цілому, так і окремо аспекту захисту та обмеженню прав людини в умовах лих не вистачає досліджень ані за кількістю, ані за якістю. Не вивченими або малодослідженими лишаються питання щодо того, в якій мірі можливе обмеження фундаментальних прав людини, чи доведене існування права на доступ до гуманітарної допомоги, яке практичне звучання принципів діяльності в умовах стихійних лих (принципу гуманності зокрема), вразливі категорії населення та гарантії їх прав тощо. Дана стаття присвячена питанню спеціального захисту фундаментальних прав людини та нормативно-обґрунтованим обмеженням інших прав людини в умовах стихійних лих.

Принцип поваги до прав людини сьогодні визнається одним із найважливіших загальноєвропейських принципів природного права, одним із найголовніших серед них [2, с.299-300].

Як відомо, зобов'язання держави щодо виконання цього принципу мають три елементи: обов'язок поважати права людини, обов'язок забезпечувати права людини та обов'язок охороняти/ захищати права людини [4, с. 48]. Перше означає необхідність утримуватися від дій, які б стали на заваді користуванню людиною своїми правами. Друге – створювати умови, в яких користування правами є можливим: сприяти нормативному регулюванню, розбудові інституційної та фізичної інфраструктур тощо. Третє – впроваджувати нормативні та інституційні механізми, які б запобігали виникненню порушень або сприяли б відновленню прав, якщо превентивні заходи не спрацювали. Однак в надзвичайних умовах частина прав потребують особливої уваги, в той час як деякі з прав людини можуть бути обмежені. Окреслимо це на прикладі надзвичайних ситуацій природного характеру – стихійних лих.

Універсальність (всезагальність) прав людини визначена низкою міжнародно-правових документів і означає, що вони належать кожній людині «незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» (ст.2 Загальної декларації прав людини). Права людини – природні, невід'ємні та невідчужувані. Яке юридичне навантаження має визначення «невід'ємні» по відношенню до прав людини? В першу чергу, це означає наявність в людини гарантованих законом можливостей в силу її належності до біологічного виду *homo sapiens*, тобто підкреслюється їх природний характер. По-друге, мова йде про те, що позбавлення людини тих чи

УДК 341:364.255

КУЗЬМЕНКО Лідія Рудольфівна,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

© Л. Кузьменко, 2013

інших прав є неправомірним [3, с. 18-22]. Однак, «невід'ємність прав заперечується можливістю їх обмеження в самому міжнародному праві»; обмеження прав людини може відбуватися в рамках і межах, на підставах та засадах, визначених міжнародним правом та впроваджених в національних законодавствах [4, с. 54-55]. Стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачає можливість обмеження окремих прав людини в умовах, коли «життя нації перебуває під загрозою» (ситуація надзвичайного стану) [4, с.453], при чому обмеження повинно відбутися прозоро (тобто категорії прав та конкретні обставини, що примушують до обмеження, повинні бути чітко визначені, при чому ще до настання надзвичайної ситуації), на підставі об'єктивної оцінки (що означає неможливість утриматися від обмеження прав людини в силу непереборності та потужності обставин; неможливість виправити ситуацію без жорсткого керування), інформованим (як по відношенню до індивідів, що перебувають під юрисдикцією держави, так і щодо міжнародної спільноти за посередництва Генерального секретаря ООН) та обмеженим в часі (тобто застосовуватися виключно на період існування надзвичайних обставин). Одночасно невід'ємними, забороненими до обмеження лишаються фундаментальні, базові права: право на життя, свобода від катувань та нелюдського поводження чи покарання, свобода від рабства, право на особисту недоторканість, рівність перед законом, визнання правосуб'єктності та свободу совісті тощо. І хоча питання чіткого встановлення критеріїв для визначення ситуацій «суспільних небезпек» лишається відкритим [5, с.1168], стихійні лиха, як правило, вважаються однією з форм надзвичайних ситуацій, в умовах яких можливе обмеження деяких прав людини [6, с. 18]. Одночасно, стихійні лиха – це події, в рамках яких вразливість окремих індивідів підвищується, а отже, виникає нагальна потреба у захисті базових, фундаментальних прав: права на життя, права на нормальні умови існування, права на свободу та особисту недоторканість, свободу від дискримінації тощо [7, с. 544]. А отже, ми стикаємося із правовим концептом, в рамках якого гарантія та забезпечення одних прав людини в певній мірі залежить від обмеження інших. З одного боку, існує можливість і необхідність обмеження деяких прав людини (наприклад, політичних та деяких соціально-економічних), з іншого боку – існує потреба посилення заходів із гарантування, відновлення та захисту найбільш базових, фундаментальних прав людини.

Не кожне стихійне лихо досягає такого рівня, щоб вважатися таким, що «створює загрозу життю нації» в сенсі статті 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Чітких критеріїв для віднесення тієї чи іншої події (сукупності подій) до ситуацій надзвичайного характеру на міжнародному рівні не існує [8, с.14-16]. Не існує і порогу інтенсивності ситуації, досягнення якого переведе таку ситуацію в розряд «надзвичайних». Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, і регіональні документи (зокрема, ст.15 Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини) визначають загальні умови, за яких можливо відступити від положень зазначених договорів та обмежити права людини. Ці вимоги практично перебуває життя нації. По-перше, має бути наявною ситуація «суспільної надзвичайної ситуації», в якій під загрозою перебуває життя нації. По-друге, обмеження прав людини можливе лише з моменту публічного оголошення надзвичайного стану. По-третє, обсяг обмежень має відповідати гостроті ситуації, тобто бути адекватним, пропорційним існуючим загрозам. Однак, кожне з тверджень викликає багато запитань, на які не дає відповіді ані власне Пакт, ані коментар до ст. 4, наданий секретаріатом Верховного комісара з прав людини. Останній лише зауважує на обов'язкове застосування принципу пропорційності при визначенні прав, які можуть бути обмежені, необхідності держав законодавчо закріплювати умови проголошення надзвичайного стану [9, с. 4]. Окремо визначено, що перелік прав, які не підлягають обмеженням, не може читатися як вичерпний. За умови адекватного застосування принципу пропорційності, інші права також не будуть підлягати обмеженню. В якості основного прикладу наводиться заборона обмежувати право на справедливий судовий розгляд, яке гарантується міжнародним гуманітарним правом в умовах збройних конфліктів. Гарантія такого права навіть в умовах максимальної надзвичайності (збройне протистояння) означає і те, що в інших надзвичайних ситуаціях таке право має гарантуватися без обмежень [9, с. 5].

Тим не менш, чітких критеріїв надзвичайності ситуації, окрім «загрози життю нації» ми не знаходимо. Що саме розуміється під «життям нації» - все населення держави в цілому чи населення окремих регіонів також? Які критерії визначення «гостроти» ситуації? Якщо в державі немає актів, які б імплементували положення Пакту, то чи можливе пряме застосування його положень про оголошення надзвичайного стану? І так далі.

У 80-х роках минулого століття відбулося дві спроби доктринального визначення підходів до обмеження прав людини. Мова йде про Сіракузькі принципи щодо обмеження та відступу від положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Паризькі мінімальні стандарти щодо забезпечення прав людини в надзвичайних ситуаціях. І хоча обидва документи не носять обов'язкового характеру, вони свого роду квінтесенція для визначення підходів щодо можливостей обмеження прав людини, відступу від міжнародних зобов'язань. Сіракузькі принципи визначають, що загроза життю нації (а отже і надзвичайна ситуація, що дозволяє обмеження) існує тоді, коли ситуація впливає на все населення та розповсюджується на всю чи частину території держави, а також становить загрозу фізичній цілісності населення, політичній незалежності чи територіальній цілісності держави, зокрема і існуванню чи безперебійному функціонуванню установ, необ-

хідних для виконання зобов'язань щодо забезпечення прав людини за міжнародним правом [10, с.39]. При цьому автори виключили внутрішню нестабільність та конфлікти з переліку ситуацій, що могли б становити загрозу нації. В свою чергу Паризькі стандарти визначають «надзвичайну ситуацію» як виключну ситуацію кризи чи суспільної небезпеки, безпосередньої чи невідвортної, яка впливає на все населення та становить загрозу організованому життю громади чи держави [11, с. 1]. Як бачимо, Паризькі стандарти м'якші в своїх формулюваннях та надають більше місця для маневру для держави.

Саме на підставі двох наведених вище консолідованих документів, складених під егідою юристів-міжнародників, в науковій літературі формуються критерії, за яких можливе обмеження прав людини: 1) надзвичайна ситуація має вже існувати або бути невідвортною; 2) надзвичайна ситуація загрожує організованому життю суспільства (зокрема, призводить до порушень в роботі органів публічної влади); 3) надзвичайна ситуація зачіпає все населення громади чи регіону (держави), до яких застосовуються заходи із обмеження користування правами людини [5, с. 1204]. Очевидно, що всі три названі критерії наявні в умовах стихійних лих. Однак, не кожне стихійне лихо досягає такого рівня напруженості, щоб існувала потреба введення надзвичайного стану і, таким чином, обмеження прав людини. З нашої точки зору, обмеження прав людини можливе лише під час стихійного лиха такого масштабу, яке б характеризувалося станом хаосу, фізичної руйнації об'єктів інфраструктури та стратегічних об'єктів забезпечення безпеки (енергетичні об'єкти, об'єкти водопостачання, транспортні магістралі, об'єкти легкої та важкої промисловості), що призводить до підвищення стану вразливості окремих категорій населення та потребує швидкого реагування з метою стабілізації ситуації та якомога швидшого відновлення нормального функціонування суспільства. Саме так визначено лихо (без уточнення «стихійне») і в Проекті статей про захист індивідів в умовах лих [12, с. 1].

Зобов'язання держави у сфері прав людини у випадку зокрема стихійного лиха, в першу чергу, полягають у адекватному (своєчасному, швидкому, ефективному) реагуванні на лихо, пом'якшенні та подоланні його наслідків. Очевидно, що виконання такого зобов'язання полягає не лише в діяльності *post factum*. Створення умов, за яких у громадян буде більше шансів вижити, не втратити своє житло та джерела існування, не опинитися відірваними від допомоги – ось основні завдання, що стоять перед державою. Вочевидь, попередити стихійні лиха (катастрофи) майже неможливо, проте існують можливості для скорочення людських, матеріальних та економічних втрат через скорочення ризиків від лих природного характеру. Широко визнається, що держави несуть відповідальність за захист людей та майна на своїй території [13, с.12]. Побудова міжнародного спілкування та регламентації міжнародних відносин на основі принципів поваги до державного суверенітету, суверенної рівності та невтручання у внутрішні справи держави теж сприяє такому стану речей. Будь-яка держава настільки самостійна, наскільки вона здатна підтримувати в себе ознаки державності. А отже, надзвичайний стан (зокрема, стихійне лихо), стає тестом, лакмусовим папірцем для визначення здатності держави виконувати свої міжнародні зобов'язання, зокрема в сфері поваги до і захисту прав людини. Саме тому міжнародне співтовариство визнає, що «життєво необхідно серед пріоритетів національної політики надати програмам зі скорочення ризиків [від стихійних лих] відповідне високе місце» [14] залежно від наявних в них ресурсів та у відповідності із можливостями.

До цього слід додати, що можливість обмеження прав людини надається державам в умовах, коли вразливість людини – підвищена [15, с.674], а отже виникає необхідність посиленого захисту і, в деяких випадках, підвищеної уваги з боку міжнародного співтовариства, в тому числі і шляхом пропозиції надання допомоги у подоланні наслідків надзвичайної ситуації з метою стабілізації та відновлення повноцінного користування правами людини. При розробці Проекту статей з питань захисту людей в умовах лих Комісія міжнародного права ООН виходить саме з таких позицій, що відображено в проекті статті 2 [12, с.1]:

Мета даних проектів статей – сприяння належному та ефективному реагуванню на лиха, що дозволить задовольнити основні потреби відповідних осіб за повної поваги до їх прав.

В коментарі до запропонованого проекту статей зазначається, що надане формулювання («задоволення потреб за повної поваги до прав») дозволяє підкреслити, що права людини – не є потребою, а є необхідною умовою для забезпечення базових потреб індивідів [16, с.4].

З огляду на таку інтерпретацію, Комітет з прав людини, наприклад, стверджує, що для дотримання права людини на життя недостатньо, щоб держава уникала несправедливого позбавлення життя шляхом виконання смертної кари або здійснювала дії із захисту життя людини від посягань з боку приватних осіб. Важливо, щоб держава здійснювала позитивні заходи, направлені на скорочення смертності, зокрема пов'язаної із недоїданням та епідеміями [17]. До цієї ж категорії можна віднести і невинуваті жертви внаслідок стихійних лих, яких можна було б уникнути за умови здійснення запобіжних, профілактичних заходів зі скорочення та пом'якшення ризиків.

Різні міжнародно-правові інструменти містять різний перелік прав, обмеження яких не допускається. Очевидно, що для кожної окремої держави такий перелік буде різним. Однак, більш-менш універсальний список можна вивести на підставі універсальних договорів. Так, вже обговорюваний Міжнародний пакт про гро-

мадянські та політичні права забороняє відступати від забезпечення права на життя (ст. 6), свободи від катування та нелюдського поводження (ст. 7), свободи від рабства та работоргівлі (ст. 8), заборони позбавлення волі за неможливість виконати договірне зобов'язання (ст. 11), заборони притягнення до відповідальності за дії, які не становили злочин на момент вчинення (ст.15), визнання правосуб'єктності (ст. 16) та свободи думки, совісті і релігії (ст. 18).

Хоча стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права не містить прямої заборони щодо обмеження інших прав, Коментар до неї справедливо визначає, що системне тлумачення пакту не дозволить і бездумного обмеження інших прав, таких як право на свободу та особисту недоторканність (в той час як обмеження свободи у зв'язку із розміщенням в спеціально визначених місцях у зв'язку із руйнацією інфраструктури/ житла – можливе; а обмеження свободи пересування може бути викликано потребою забезпечення особистої безпеки індивідів), гуманне поводження відносно позбавлених волі осіб; колективного вислання іноземців (сама по собі наявність надзвичайного стану не повинна становитися підставою для дискримінації за ознакою належності до громадянства іншої держави); право на рівність перед законом і судом; заборона пропаганди війни тощо [9, с.5-7].

Важливими лишаються і положення спільної статті 3 до Женевських конвенцій 1949 року, в якій містяться мінімальні гарантії щодо забезпечення фундаментальних прав людини, які базуються на принципі гуманності та визнанні людини найвищою соціальною цінністю. Важливість цих положень і в надзвичайних ситуаціях мирного часу підкреслював і Комітет з прав людини [9, с. 5]. Для України, як і для інших держав-членів Ради Європи важливими є положення Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, яка забороняє відхилення від положень статей 3 (заборона катувань та нелюдського ставлення, поводження чи покарання), 4 (заборона рабства), 7 (заборона притягнення до відповідальності за дії, які не становили правопорушення в момент вчинення) [4, с. 596].

Крім цього виділяють інші можливі порушення прав людини під час стихійних лих чи інших катастроф. До них відносять: нерівний доступ до допомоги, дискримінація при наданні допомоги, примусове переміщення, сексуальне чи інше статево насильство тощо [18, с. 8].

Одночасно, очевидними і можливими виглядають обмеження права на недоторканність сімейного життя (якщо це зумовлено потребою забезпечення фундаментальних прав інших осіб; прикладом може слугувати розміщення постраждалих внаслідок стихійного лиха в оселях, які знаходяться на територіях, не зачеплених наслідками стихійних лих), права на мирні збори (якщо це заважає швидкому та ефективному реагуванню на надзвичайну ситуацію, призводить до призупинення діяльності, пов'язаної із відновленням стану нормального функціонування суспільства), права на свободу асоціації, в т.ч. утворення політичних партій, - протягом існування надзвичайного стану та виключно в межах, визначених законом. Можливе обмеження і деяких соціально-економічних та культурних прав. Однак будь-які права, які тим чи іншим чином пов'язані із гарантуванням фізичної цілісності особи, відновлення стану фізичного та психічного здоров'я, забезпечення її гідності, жодним обмеженням не підлягають. Так, право на доступ до медичної допомоги має в умовах стихійного лиха гарантуватися на безоплатній основі навіть в тих державах, де надання таких послуг повністю платне. Доступ до житла найкращої можливої якості має забезпечуватися за рахунок розміщення в уцілілих будівлях (можливе обмеження права на невтручання у приватне життя) або спеціально розгорнутих таборах для розміщення осіб, що втратили кров тощо.

Таким чином, видається, що в умовах стихійного лиха обмеження деяких прав людини можливе лише з метою забезпечення фізичного виживання та якомога скорішої стабілізації ситуації в постраждалій державі чи її окремих районах. Запровадження надзвичайного стану можливе лише за умови досягнення стихійним лихом такого рівня, який ставить під загрозу фізичну цілісність людини та об'єктів господарювання, загальної інфраструктури, органів державної влади. Тривалість надзвичайного стану не може перевищувати періоду часу, необхідного для загальної стабілізації ситуації. Оголошення надзвичайної ситуації у зв'язку зі стихійним лихом можливе виключно на умовах законності, прозорості, поінформованості, обмеженої тривалості. Кожна держава несе особисту відповідальність за забезпечення відповідного стану речей шляхом запровадження відповідних нормативних та інституційних механізмів, які дозволять і в період стихійного лиха діяти злагоджено та ефективно. З метою попередження зловживань можливостями обмеження прав людини в умовах стихійних лих необхідне постійне здійснення моніторингу стану дотримання прав людини, який може бути як внутрішнім (з боку власне держави), так і зовнішнім (треті держави, міжнародні організації, спеціальні договірні механізми тощо).

1. International Law Commission. Analytical guide to the topic «Protection of persons in the event of disasters». [Electronic document] <<http://untreaty.un.org/ilc/guide/gfra.htm>>.
2. С.В. Пчелинцев. Проблема соотношения норм международного права и национального законодательства: теоретические аспекты / Международное право XXI века, под ред. д.ю.н., проф. В.Г. Буткевича. – К.:2006. – С.294 – 327.
3. Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: Теорія і практика. – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 384 с.
4. Мицик В.В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підручник / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнародних відносин. – К.: Вид.дім «Промінь», 2010. – 722 с.
5. Dolezal, Scott. The systematic failure to interpret Article IV of the International Covenant on Civil and Political Rights: Is There a Public Emergency in Nigeria? / American University International Law Review 15, No5 (2000). – P.1163-1209.
6. Кузніченко С.О., Басов А.В. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»: Науково-практичний коментар. – Харків: ТОВ «Прометей-Прес», 2006. – 380с.
7. Кузьменко Л.Р. Права людини та їх захист в умовах стихійного лиха / Л.Р. Кузьменко // Держава і право: Зб. наук. пр. – Вип. 45. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2009. – С.544-551.
8. Защита людей в случае бедствий. Меморандум Секретариата. Комиссия международного права ООН: Шестидесятая сессия (5 мая-6 июня и 7 июля-8 августа 2008 года) / Генеральная Ассамблея ООН. – А/CN.4/590. – 190 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/656/38/PDF/N0765638.pdf?OpenElement>>.
9. General Comment No. 29: States of Emergency (article 4) / CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, General Comment No. 29. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/71eba4be3974b4f7c1256ae200517361/\\$FILE/G0144470.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/71eba4be3974b4f7c1256ae200517361/$FILE/G0144470.pdf)>.
10. United Nations, Economic and Social Council, Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights, U.N. Doc. E/CN.4/1985/4, Annex (1985). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/siracusaprinciples.html>>.
11. The Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <<http://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undersningsmateriale/ParisMinimumStandards.pdf>>.
12. Защита людей в случае бедствий. Тексты проектов статей 1, 2, 3, 4 и 5 в предварительном порядке принятые Редакционным комитетом. / Шестидесят первая сессия Комиссии международного права ООН (4 мая – 5 июня и 6 июля – 7 августа 2009 года). – А/CN.4/L.758. – [Электронный документ]. Режим доступа: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G09/626/86/PDF/G0962686.pdf>>.
13. Предварительный доклад о защите людей в случае бедствий, подготовлен Специальным докладчиком г-ном Эдуардо Валенсией-Оспиной / Комиссия международного права, шестидесятая сессия, 2008. – А/CN.4/598. – 25 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/327/67/PDF/N0832767.pdf>>.
14. Гіогська декларація делегатів Світової конференції скорочення кількості лих (25 січня 2005 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <<http://www.un-documents.net/hyogodec.htm>>.
15. E. M. Hafner-Burton, L.R. Helfer, C.J. Farris. Emergency and Escape: Explaining Derogations from Human Rights Treaties / International Organizations 65, Fall 2011. – С. 673-707. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2947&context=faculty_scholarship>.
16. Statement of the Chairman of the Drafting Committee Mr. Marcelo Vázquez-Bermúdez(31 July 2009). [Електронний документ]. Режим доступу: <http://untreaty.un.org/ilc/sessions/61/2009_DC_Chairman_Protection_31July2009.pdf>.
17. Загальний коментар 6 до статті 6 (право на життя) Міжнародного пакту про цивільні та політичні права. – Комітет ООН з прав людини. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <<http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/84ab9690ccd81fc7c12563ed0046fae3>>.
18. Захист людей, постраждалих внаслідок стихійних лих: Керівні принципи захисту прав людини під час стихійних лих. – Міжвідомчий постійний комітет координації надання гуманітарної допомоги, 2006. – 36 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.humanitarianinfo.org/iasc/content/documents/working/OtherDocs/2006_IASC_NaturalDisasterGuidelines.pdf>.

Універсальні
механізми щодо
окремих прав людини

Антон Кориневич

Концепція участі та права людини у енергетичній сфері.

Стаття присвячена аналізу концепції участі, її місця та ролі у сучасному міжнародному праві та захисті прав людини в енергетичній сфері. Досліджується можливість застосування концепції участі у нових галузях сучасного міжнародного права, зокрема в міжнародному енергетичному праві. Зроблено висновок про можливість застосування концепції участі до недержавних акторів, зокрема індивідів, у міжнародному енергетичному праві з метою теоретичного обґрунтування участі останніх у міжнародних відносинах в енергетичній сфері. У цих відносинах індивіди часто мають права, забезпечені та захищені міжнародним правом. Таких прав є дуже багато, їхній масив простягається від права власності та права на справедливий судовий розгляд до права на адекватну компенсацію у випадку експропріації або націоналізації та права подавати позовні заяви проти держав до міжнародних ад'юдикаційних установ.

The article is dedicated to the analysis of the concept of participation, its place and role in contemporary international law and protection of human rights in energy sphere. The possibility of application of concept of participation in the new branches of contemporary international law, in particular, in international energy law, is analyzed. The consequence about the possibility of application of concept of participation to non-state actors in international energy law with the aim to theoretically explain their participation in international relations in energy sphere is made. In such relations individuals often have rights protected and secured by international law. These rights include property rights, right to fair trial, adequate compensation in case of expropriation or nationalization, right to start proceedings in international judicial organs.

Поняття суб'єкта міжнародного права є одним з центральних у теорії міжнародного права. Суб'єкт міжнародного права – це учасник міжнародних відносин, який володіє міжнародними правами і обов'язками, здійснює їх на основі міжнародного права і несе у необхідних випадках міжнародно-правову відповідальність. Всі суб'єкти міжнародного права повинні мати загальні ознаки: здатність реалізовувати права і обов'язки на основі норм міжнародного права, здатність бути стороною у відносинах, врегульованих нормами міжнародного права, які створені головним чином завдяки міжнародним договорам та здатність створювати норми міжнародного права. Всі суб'єкти міжнародного права є рівними, проте коло їх суб'єктивних прав і обов'язків розрізняється. Суб'єкти міжнародного права прийнято розподіляти на первинні (основні) та похідні. До первинних суб'єктів міжнародного права належать держави та нації, що борються за своє звільнення (так звані «держави у стадії становлення»), до похідних – міжнародні міжурядові організації [1, с. 525 – 526]. Суб'єкт міжнародного права є поняттям спільним для всіх галузей міжнародного права. Тобто, суб'єктами всіх галузей міжнародного права може виступати лише певне коло утворень. Незважаючи на різні новітні тенденції, держава є головним суб'єктом, регулятором та актором у міжнародному праві [2; 3, р. 22].

Разом з тим, важливу роль у міжнародних відносинах в енергетичній сфері відіграють недержавні утворення: транснаціональні корпорації, міжнародні неурядові організації, корінні народи та окремі індивіди. Транснаціональні корпорації є власниками багатьох підприємств енергетичної галузі у різних країнах світу, адже енергетичний сектор багатьох країн був приватизований. Щодо міжнародних неурядових організацій, то велику увагу ці організації приділяють питанням наслідків діяльності в енергетичній сфері для навколишнього середовища. Організація «Грінпіс» через критику вимагала включення до Договору до Енергетичної Хартії (далі – ДЕХ) положень щодо захисту навколишнього середовища, а організація «E & P Forum» на про-

УДК341.21:620.9

КОРИНЕВИЧ Антон Олександрович,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.

© А. Кориневич, 2013

хання Секретаріату Енергетичної Хартії та Конференції неодноразово надавала свої коментарі делегаціям держав – учасниць ДЕХ. Пункт 4 статті 34 ДЕХ передбачає: «Під час виконання своїх обов'язків Конференція по Хартії, за посередництвом Секретаріату, співробітничає і можливо повніше використовує, згідно з міркуваннями економії та ефективності, послуги і програми інших установ і організацій з установленою компетенцією щодо питань, пов'язаних з цілями цього Договору» [3]. Корінні народи нерідко заявляють про свої права на родовища ресурсів, що знаходяться на їх території, а окремі індивіди можуть захищати свої права на використання енергетичних ресурсів. Виходячи з цього, важливим є питання яке місце таких недержавних утворень та індивідів у міжнародно-правовому регулюванні використання енергетичних ресурсів? Панівна традиційна концепція міжнародно-правової доктрини говорить про те, що будь-який недержавний актор у міжнародно-правовій системі є об'єктом, а не суб'єктом цієї системи. Суб'єктом міжнародного права, відповідно до традиційної концепції, може бути тільки таке утворення, яке має міжнародні права та несе міжнародно-правову відповідальність, може подавати заяви до міжнародних ад'юдикаційних установ і, найголовніше, може брати участь у творенні, розвитку та застосуванні міжнародного права. Звичайно, недержавні актори та індивіди не наділені цими всіма характеристиками традиційної концепції. Створення дихотомії «суб'єкт-об'єкт» стало частиною визначення міжнародної правосуб'єктності і будь-який аналіз ролі недержавних акторів проводився на основі цієї дихотомії.

Разом з тим, після винесення Міжнародним Судом ООН Консультативного висновку щодо відшкодування збитків, понесених на службі Організації Об'єднаних Націй (*Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations*) у 1949 році із знаменитим проголошенням міжнародної правосуб'єктності ООН, на загальному рівні було прийнято, що міжнародні міжурядові організації можуть мати міжнародну правосуб'єктність, попри те, що наразі немає всеохоплюючого визначення терміну «міжнародна організація» [4]. Безумовно, це жодним чином не стосувалося недержавних акторів. Суд визначив, що держави є первинним суб'єктом міжнародно-правової системи і що суб'єкти цієї системи можуть змінюватися, а їх коло розширюватися у відповідності до «потреб [міжнародної] спільноти» та «вимог міжнародного життя» [5]. Міжнародний суд ООН не визначив, чи ці «потреби та вимоги» встановлюються державами або ж іншим чином. Проте з логіки цього консультативного висновку можна чітко простежити, що Міжнародний суд допустив можливість наявності інших, ніж держави, суб'єктів міжнародно-правової системи.

Важливо усвідомлювати, що є й інший шлях розгляду цього питання, уникаючи традиційної дихотомії «суб'єкт – об'єкт». Цей інший шлях – це концепція щодо того, що недержавні актори та індивіди можуть виступати «учасниками» у міжнародному процесі прийняття рішень. Цю точку зору, зокрема, підтримує Розалін Хіггінс, колишній Президент Міжнародного Суду ООН [6, р. 49]. Згідно із цією концепцією, існує багато учасників у міжнародно-правовій системі. Існує багато утворень: від держав і міжнародних міжурядових організацій, до транснаціональних корпорацій і фізичних осіб. Всі ці утворення, – учасники, – залучаються до діяльності на міжнародній арені. Така участь може бути загальною, широкою, стосуватися багатьох міжнародних питань, а може обмежуватися лише певними питаннями. Така участь буде залежати від конкретної галузі міжнародно-правової системи та залучення учасників до цієї галузі. Адже є галузі, де окрім держав і міжнародних міжурядових організацій, діють й інші учасники – міжнародні неурядові організації, фізичні особи. Серед таких галузей можна назвати міжнародне право захисту прав людини, міжнародне екологічне право, міжнародне гуманітарне право, міжнародне енергетичне право. Оскільки міжнародна спільнота еволюціонує, змінюється, а «потреби» чи сфери, що регулюються міжнародним правом, збільшуються, то й питання участі різних недержавних утворень та акторів у міжнародно-правовій системі розвиватиметься.

Концепція участі як шлях аналізу діяльності недержавних суб'єктів цілком відповідає принципам, викладеним Міжнародним судом ООН у Консультативному висновку щодо відшкодування збитків, понесених на службі Організації Об'єднаних Націй 1949 року, оскільки ці принципи засновані на можливості розвитку міжнародно-правової системи і нових потреб міжнародної спільноти та вимог міжнародного життя. Таким чином, при застосуванні концепції участі недержавний актор чи індивід вже не є «об'єктом», він стає «учасником» на міжнародній арені і набуває певного міжнародно-правового статусу, який також умовно можна назвати статусом «учасника» [7, р. 21]. Цей статус надає недержавним акторам право мати обмежене *locus standi* (можливість брати участь у ході процесу у міжнародній ад'юдикаційній установі) або бути *amicus curiae* (консультувати міжнародну ад'юдикаційну установу з певних питань), певне коло прав та обов'язків.

Концепція участі особливо важлива у енергетичному секторі та міжнародному енергетичному праві. Недержавні актори (транснаціональні корпорації, міжнародні неурядові організації, юридичні особи, індивіди) часто мають права, забезпечені та захищені міжнародним правом. Таких прав є дуже багато, їхній масив простягається від права власності та права на справедливий судовий розгляд до права на адекватну компенсацію у випадку експропріації або націоналізації. Більше того, фізичні та юридичні особи мають право подавати позовні заяви проти держав до міжнародних ад'юдикаційних установ (Європейського суду з прав людини, Міжнародного центру урегулювання інвестиційних спорів, вирішення спорів відповідно до ДЕХ). Зокрема,

ДЕХ містить положення щодо відшкодування збитків, пов'язаних з експропріацією чи націоналізацією інвестицій в енергетичну сферу (стаття 13), вирішення діагональних спорів між інвестором та приймаючою державою (розділ V), електроенергетична Директива 2003/54/ЄС вказує на те, що держави-члени ЄС повинні пресвідчитися у тому, що всі домашні користувачі підключені до електроенергетичних мереж і отримують так зване «загальне обслуговування» («universal service»). Таке «загальне обслуговування» визначається як право отримувати поставки якісної електроенергії за розумними, прозорими цінами [8]. Звичайно, при цьому потрібно мати на увазі, що саме держава надає можливість недержавному актору подати позовну заяву проти себе до міжнародної ад'юдикаційної установи шляхом ратифікації відповідного багатостороннього або двостороннього інвестиційного договору та/або через укладення контракту між державою і фізичною/юридичною особою.

Варто наголосити, що, очевидно, відповідаючи на потреби сьогодення, недержавні актори та індивіди не повинні вважатися об'єктом як міжнародного енергетичного права, так і міжнародного права в цілому. Звичайно, їхня роль та можливості на міжнародній арені значно менші, ніж роль і можливості традиційних суб'єктів міжнародного права, а саме держав та міжнародних міждержавних організацій. Саме держави і міжнародні міждержавні організації є суб'єктами як міжнародного права в цілому, так і міжнародного енергетичного права зокрема. Проте, зважаючи на те, що недержавні актори можуть застосовувати міжнародне право і бути стороною у спорі, можуть непрямо впливати на творення міжнародного права, їх можна вважати «учасниками» міжнародно-правових відносин в енергетичній сфері.

Безумовно, не слід вважати концепцію участі абсолютною панацеєю і вводити її замість традиційного поняття суб'єкта міжнародного права. Видається, що застосовувати концепцію участі варто не для заміни традиційної дихотомії «суб'єкт – об'єкт», а поряд із нею. Роль концепції участі полягає у тому, щоб змінити ставлення до недержавних утворень і організацій і вважати їх не об'єктом міжнародного права, а учасником міжнародно-правових відносин. Учасник у такому випадку постає вже не об'єктом міжнародного права, але й статусу суб'єкта він не набуває. Тобто, вводячи поняття учасника, не обов'язково відмовлятися від традиційної дихотомії «суб'єкт – об'єкт». Поняття учасника міжнародно-правових відносин не залежить від цієї дихотомії і не змінює її, а лише позначає особливу роль та місце недержавних акторів та індивідів у певних нових галузях сучасного міжнародного права. Тобто, застосування концепції участі є, по суті, теоретичним обґрунтуванням ролі та місця недержавних акторів у окремих галузях міжнародного права, де традиційна дихотомія «суб'єкт – об'єкт» не здатна це в повній мірі зробити. Для багатьох нових галузей сучасного міжнародного права саме поняттям учасник можна пояснити ту роль та місце, яке займають недержавні утворення та організації у процесі прийняття рішень на міжнародній арені. Особливо важливою концепція участі може бути для міжнародного права захисту прав людини, зокрема гарантування прав людини в енергетичній сфері. Як уже зазначалося, корінні народи нерідко заявляють про свої права на родовища ресурсів, що знаходяться на їх території, а окремі індивіди можуть захищати свої права на використання енергетичних ресурсів. Індивіди часто мають права, забезпечені та захищені міжнародним правом. Таких прав є дуже багато, їхній масив простягається від права власності та права на справедливий судовий розгляд до права на адекватну компенсацію у випадку експропріації або націоналізації. Більше того, фізичні та юридичні особи мають право подавати позовні заяви проти держав до міжнародних ад'юдикаційних установ (Європейського суду з прав людини, Міжнародного центру урегулювання інвестиційних спорів, вирішення спорів відповідно до ДЕХ). Видається, що саме концепція участі може теоретично обґрунтувати ту роль, яку відіграють індивіди у міжнародних відносинах в енергетичній сфері та механізми захисту прав людини в енергетичній сфері.

1. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / [За ред. Л.В. Губерського та ін.]. – Т. 2. – К. : Знання України, 2004. – 811 с.
2. Schreuer C. The Waning of the Sovereign State: Towards a New Paradigm for International Law / Christoph Schreuer. – Режим доступу: <http://www.ejil.org/pdfs/4/1/1213.pdf>.
3. Договор к Энергетической Хартии и связанные с ним документы. – Режим доступу: http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/RU.pdf.
4. Report of the 55th Session of the International Law Commission (2003). – Режим доступу: <http://untreaty.un.org/ilc/reports/2003/2003report.htm>.
5. Reparations for Injuries suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion of April 11th, 1949. – Режим досту-

пу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/4/1835.pdf>.

6. Higgins R. Problems & Process: International Law and How We Use It / Rosalyn Higgins. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 274 p.
7. Redgwell C. International Regulation of Energy Activities / Catherine Redgwell // Energy Law in Europe / [Ed. Martha M. Roggenkamp, Anita Rønne, Catherine Redgwell, Iñigo del Guayo.] – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 13 – 51.
8. Directive 2003/54/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 96/92/EC. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:176:0037:0037:EN:PDF>.

Борис Бабін

Право на розвиток та механізми його реалізації в міжнародному та вітчизняному праві.

У статті проаналізовано категорії розвитку, права на розвиток та сталого розвитку у контексті міжнародно-правових відносин. Проведено співставлення відповідних категорій із міжнародними програмними актами та нормами, доведено взаємний зв'язок даних феноменів.

The categories of development, right on development and sustainable development are analyzed in the article. The comparing of the coherent categories with the international program acts and norms is made, the common relation of those phenomena is proved at.

В рамках міжнародного права залишається відкритим питання встановлення цілей та завдань наднаціональної співпраці; у встановленні ефективних механізмів реалізації таких цілей та завдань. Ці питання є пов'язаними із категорією розвитку, яка, у свою чергу, знаходить своє відображення в форматі права на розвиток, що набуває міжнародні й національні механізми визнання, реалізації та захисту. Тому дослідження права на розвиток та механізмів його реалізації у сучасному праві стає *актуальним*, відповідний аналіз можна визнати *метою* цієї статті. Для її досягнення *необхідно* визначитися із носієм права на розвиток, змістом такого права та механізмами його реалізації в сучасних наднаціональних та внутрідержавних відносинах. При цьому необхідно звернути особливу увагу на концепцію сталого розвитку, визначити її зв'язок із реалізацією права на розвиток.

Категорія розвитку як особливої риси міжнародних відносин здавна відзначалася у працях науковців. Розробку концепції співробітництва як реалізації права на розвиток І.В. Братко пов'язує із ідеями В. Фрідмена та Ж. Тускоза, визнаючи, що свій розвиток цей термін отримав в документах ООН [1, с. 24-26], із чим не можна не погодитися. Питання розвитку у міжнародному контексті аналізувалися у багатьох роботах, зокрема, М.О. Баймуратовим, І.В. Братко, М.М. Бринчуком, О.А. Лукашевою, Т.М. Пряхиною, Н.Д. Янчук тощо. Водночас аспекти співвіднесення феномену розвитку та проблем суб'єктності права на розвиток, його реалізації та захисту досі залишаються невисвітленими у теорії міжнародного та конституційного права.

Як вказував один з «батьків-засновників» теорії міжнародного права Е. де Ваттель, «метою природи суспільства, що встановлюється між усіма людьми, є їх взаємна допомога для удосконалення себе самих та їх держави; ... метою великої спільноти, встановленої природою серед усіх націй є також взаємодопомога для взаємного удосконалення» [2, с. 30]. С.В. Маслова визнає, що ідея прогресивного розвитку знайшла своє відбиття у цілях, принципах, структурі, функціонуванні міжнародного права, пронизує всю його систему та стає одною з фундаментальних ідей міжнародних відносин. На її думку, міжнародне право має забезпечувати нормативну координацію суб'єктів, спрямовану на забезпечення прогресивного розвитку [15, с. 6, 7].

Тісно пов'язаним з категорією розвитку є право на розвиток; забезпечення цього права є вагомою причиною для використання правових заходів різного характеру та рівня. І.В. Николайко прийшов до висновку, що усі елементи, які сприяють реалізації права на розвиток, є взаємопов'язаними, при цьому саме від їх належного дотримання залежить практичне втілення права на розвиток. На його думку, право на розвиток здійснюється двома шляхами – через розробку на універсальному рівні міжнародно-правових критеріїв права на розвиток та через практичну реалізацію окремих аспектів права на розвиток [27, с. 18]. Подібні думки висловлювалися й Н.М. Ульяновою [18, с. 17].

Слід навести думку Х.-О. Сано, який зазначав, що «теорії про розвиток не мають таких самих глибоких коренів, як права людини», вони нібито «виросли із постколонізаційного процесу після Другої світової війни внаслідок бажання створити більш чесний світовий порядок» [27, с. 17]. Зважаючи на вищевказані міркування Ваттеля, не можна погодитись із розумінням розвитку, як доктринальної доробки ХХ ст., водночас міркування Х.-О. Сано мають під собою певне нормативне підґрунтя.

Так, у чч. 1, 2 ст. 1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. вказувалося, що народи вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток у силу права на самовизначення, для чого можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами, виконуючи водночас зобов'язання, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, ґрунтованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права [16]. Подібна норма, що ув'язує розвиток та прав на самовизначення, є й у ст. 3 Декларації ООН про права корінних народів, прийнятій резолюцією ГА ООН 61/295 від 13 вересня 2007 р. [7].

Можна стверджувати, що наслідком потреби у реалізації приписів ч. 2 ст. 1 Міжнародних пактів 1966 р. стало схвалення резолюцією ГА ООН 2542 від 11 грудня 1969 р. Декларації соціального прогресу та розвитку. Цей акт у ст. 1 закріплював право за всіма народами та людьми «жити в гідних умовах і в умовах свободи та користуватися плодами соціального прогресу» та обов'язок «зі свого боку сприяти йому». У Декларації 1969 р. категорії соціального прогресу та розвитку не ототожнювалися, але й не виокремлювалися. У ст. 3 Декларації серед умов соціального прогресу і розвитку ключовими визначалися незалежність, заснована на праві на самовизначення, суверенітет та мирне співіснування. У ст.ст. 4-9 Декларації 1969 р. вказувалося на значення для сталого розвитку родини, повного використання людських ресурсів, права людини на працю і вільний вибір заняття, збільшення національного доходу і багатства і їх справедливий суспільний розподіл, першорядна роль і кінцева відповідальність урядів за питання розвитку, із покладанням цього завдання й на міжнародне співтовариство [9].

У ст. 8 Декларації 1969 р. констатувалося, що уряди мають планувати заходи соціального розвитку як частини всебічних планів розвитку, а у ст.ст. 14, 15 цієї Декларації вказувалося, що для досягнення цілей соціального прогресу і розвитку потрібна мобілізація необхідних ресурсів шляхом національних та міжнародних дій з приділенням особливої уваги:

- плануванню соціального прогресу та розвитку як складовій частині планування загального пропорційного розвитку;
- ефективній участі всіх елементів суспільства у розробці та виконанні національних планів і програм економічного і соціального розвитку [9].

Ключовим документом у сфері права на розвиток є Декларація про право на розвиток, ухвалена резолюцією ГА ООН від 4 грудня 1986 р. № 41/128. У цьому акті ГА ООН визнала, що розвиток є усестороннім економічним, соціальним, культурним та політичним процесом, спрямованим на постійне підвищення добробуту на основі активної, вільної та конструктивної участі у розвитку та у справедливому розподілі створюваних благ. При цьому констатувалося, що зусилля, спрямовані на сприяння розвитку на міжнародному рівні мають супроводжуватися зусиллями по створенню нового економічного порядку [8].

У ст. 28 Копенгагенської декларації про соціальний розвиток (A/CONF.166/9), ухваленій під егідою ООН 6-12 березня 1995 р. визнається, що розробка та здійснення стратегій та програм в інтересах соціального розвитку є справою кожної країни та що при цьому мають враховуватися економічні, соціальні та екологічні відмінності в умовах у кожній країні; при цьому спеціально підкреслюється, що «важливою умовою повного здійснення програм та дій в цілях соціального розвитку є міжнародне співробітництво» [12]. Крім того, відповідна Програма дій була ухвалена Всесвітньою конференцією з прав людини 25 червня 1993 р. [3], яка, на думку експертів, «надала міжнародної легітимності праву на розвиток» [27, с. 18].

Ключовими стратегічними документами ООН у сфері розвитку є Міжнародні стратегії розвитку на друге, третє та четверте Десятиліття розвитку ООН, схвалені відповідно резолюціями ГА ООН 2626 (XXV) від 24 жовтня 1970 р., 35/56 від 5 грудня 1980 р. та 45/199 ГА ООН від 21 грудня 1990 р. Варто відзначити, що чергової резолюції у 2000 р. не було схвалено, тому можна вказати на певну зміну пріоритетів ООН у зазначеній площині. Водночас не можна не порівняти зазначені стратегії розвитку із національними стратегіями соціально-економічного розвитку, що затверджуються урядами держав.

Вказані алгоритми поведінки держав та категорія «нового міжнародного економічного порядку» нагадують відповідну стратегію дій владних суб'єктів та зміст економічних відносин у соціальних державах, еволюцію яких можна співвіднести із запровадженням права на розвиток на міжнародному рівні. В.П. Мілецький до специфічних методів соціального управління та політики в таких державах відносить «перш за все програмно-цільовий метод, який знаходить свій вираз у комплексних цілевих програмах соціального розвитку»; на його думку, основною перевагою таких програм є «поєднання у цілісний ланцюжок таких елементів як «цілі – заходи – показники – засоби – ресурси» [17, с. 16].

Право на розвиток за власною природою слід вважати колективним правом. Х.-О. Сано називає права людини і право на розвиток «спорідненими категоріями» [27, с. 16]. Із таким розмежуванням права на розвиток від прав людини у їх розумінні як «human rights» важко погодитися. У Декларації про право на розвиток 1986 р., зокрема, йдеться про те, що «право на розвиток є невід'ємним правом людини та що рівність можливостей для розвитку є прерогативою як держав, так і людей, що складають державу».

Тому цікавою є думка В.В. Гаврилова, який, аналізуючи міжнародні процедури забезпечення економічних та соціальних прав, зазначив, що їх особливості надають державам «більший ступінь свободи у пошуку форм та методів а також у визначенні термінів реалізації прав та свобод», вказуючи про конкретизацію в міжнародних угодах «генеральних та виходно-директивних норм» [6, с. 26]. Додамо, що, на думку А.С. Гавердовського, для генеральних та виходно-директивних норм є характерним програмний характер [5, с. 23].

Як визнають сучасні дослідники характерною рисою сучасної нормативної системи є те, що стимулювання соціального прогресу стало одним з її основних завдань. Ці особливості вони пов'язують із зростанням значення програмно-цільового регулювання міжнародних відносин [14, с. 71]. Ще радянський автор В.М. Шуршалов визнавав, що такі питання, як внутрішній розвиток країни, розвиток економіки, державний бюджет можуть ставати предметом регулювання міжнародної угоди [29, с. 95]. Але саме бюджетна політика та соціально-економічний розвиток потребують програмного регулювання.

Також слід вказати на існування феномену сталого розвитку. За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку 1986 р., мета такого розвитку полягає у задоволенні потреб сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби [4, с. 6].

Спираючись на визначення Комісії ООН та науковий аналіз, колишній економіст Світового банку Г. Дейлі логічно тлумачить термін «сталий розвиток» як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремої людини, так і народів чи груп населення [13].

Ю. Щербак визначає будівлю сталого розвитку як складно збалансовану конструкцію, «що тримається на кількох колонах», де «крім традиційно згадуваних економічної, соціальної та екологічної складових, важливу роль грає соціально-політична ситуація» [30, с. 3].

Ключовим актом щодо сталого розвитку дослідники називають Глобальну Програму дій «Порядок денний на XXI століття», схвалену в Ріо-де-Жанейро в 1992 р., «що є стратегією інтеграції економічних, соціальних і екологічних цілей» [4, с. 7]. Порядок денний на XXI століття визначається дослідниками як програма спільних дій в інтересах сталого розвитку. Інструментом реалізації Порядку в кожній країні мали стати національні стратегії сталого розвитку, які мали розроблятися з широкою участю громадськості. В.К. Левашов стверджує, що в цьому документі «мова йде про зміну способу мислення і життєіснування на планеті всього людства» [13]. Б.Є. Патон відзначив, що в «Порядку денному на XXI ст.» «викладена не тільки філософія мислення людства, а й його поведінка в навколишньому середовищі в нинішньому столітті» [28, с. 5].

Порядок денний для розвитку, схвалений резолюцією 51/240 ГА ООН від 15 жовтня 1997 р., визначає розвиток як один з головних пріоритетів ООН та визначає розвиток як багатовимірні заходи з досягнення вищої якості життя усіх народів, включаючи у розвиток економічний та соціальний розвиток й захист навколишнього середовища, як взаємозалежні та взаємопосилюючі компоненти сталого розвитку (ст. 1). Таке розуміння дозволяє стверджувати про відсутність чіткої межі в документах ООН між розвитком та сталим розвитком, як ув'язаними категоріями. Термін «багатовимірні заходи» (англійською «multidimensional undertaking» [19]) можна порівняти із категорією «ув'язаних між собою заходів», характерній для програмного регулювання.

Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 р., затверджений резолюцією 60/1 ГА ООН від 16 вересня 2005 р. у главі II «Розвиток» вказував на такі складові відповідної діяльності, як глобальне партнерство в цілях розвитку, фінансування розвитку, мобілізація внутрішніх ресурсів, інвестиції, заборгованість, торгівля, сировинні товари, ініціативи швидкої віддачі, системні питання і прийняття глобальних економічних рішень, співпраця по лінії «Південь-Південь», освіта, розвиток сільських районів і господарства, зайнятість, сталий розвиток (як раціональне природокористування і охорона навколишнього середовища), питання охорони здоров'я, гендерна рівність тощо.

У ст. 21 цього документу розвиток ув'язувався із категоріями раціональної політики, утвердження принципів благого правління на всіх рівнях і верховенства права, мобілізації внутрішніх ресурсів, залучення міжнародного капіталу, розширення міжнародної торгівлі як двигуна розвитку, поглиблення міжнародного фінансового і технічного співробітництва в цілях розвитку тощо. У ст. 22 цього документу 2005 р. відзначалося, що «кожна країна повинна нести головну відповідальність за власний розвиток і що значення ролі національних програм і стратегій в області розвитку неможливо переоцінити в справі досягнення сталого розвитку». При цьому визнавалося, що «національні зусилля повинні доповнюватися глобальними програмами, заходами й стратегіями» [11].

В умовах світової економічної кризи ООН зберігає сприйняття розвитку як пріоритету власної діяльності. У ст. 11 Підсумкового документу Конференції з питання про світову фінансово-економічну кризу і її

наслідки для розвитку, прийнятого резолюцією 63/303 ГА ООН від 9 липня 2009 р., її учасники зобов'язувалися працювати в дусі солідарності в цілях скоординованого і всеосяжного глобального реагування на кризу і вчиняти дії, спрямовані, зокрема, на збереження успіхів, досягнутих в соціально-економічній області і в процесі розвитку [12].

І.В. Братко констатує, що «у регулюванні міжнародних відносин у сфері міжнародного розвитку спостерігається застосування програмного методу нормативного регулювання міжнародних економічних відносин, що активно застосовують міжнародні організації для реалізації своїх статутних завдань». Вказується, що практична діяльність міжнародних організацій підтверджує ефективність програмного методу регулювання у сфері міжнародного розвитку. Як вважає І.В. Братко, програмний метод є методом міжнародного економічного права, що відображається у правових актах міжнародних організацій [1, с. 66-67, 68]. Додамо, що право на розвиток реалізується у програмних заходах не лише міжнародних організацій, але й міждержавної взаємодії.

Багато авторів також відзначають необхідність програмного забезпечення сталого розвитку у правовому форматі. Так, Н.Д. Янчук, згадуючи про конституційно-правове забезпечення концепції сталого розвитку, указує саме на програмний характер Основного Закону [31, с. 14]. У свою чергу Т.М. Пряхіна зазначає, що стратегія сталого розвитку включає в себе концепцію раціонального планування [26, с. 4]. Водночас слід указати, що імплементація Україною міжнародних вимог у сфері сталого розвитку, зокрема, програмних, залишається на незадовільному рівні.

При Президентіві України та при уряді України неодноразово створювалися та ліквідувалися відповідні консультативно-дорадчі структури. Так, в 1997 р. було створено Національну комісію сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України [24] (комісію було ліквідовано у 2003 р. [20]); указом Президента України від 18 серпня 2006 р. № 691 було засновано Національну раду з інноваційного розвитку України [22] (цю раду було розформовано у 2009 р.); указом від 21 серпня 2009 р. № 664/2009 було створено Національну раду з питань науки, інновацій та сталого розвитку України [23] (цю раду було розформовано у 2010 р. [21]). Сьогодні у цій сфері де-юре залишається діючою структурою Національна рада із сталого розвитку України, створена постановою уряду України від 16 вересня 2009 р. № 997 [25]. Суспільство не отримало належних результатів від роботи цих утворень, Національна концепція сталого розвитку України досі не є ухваленою.

Отже, підсумовуючи, слід прийти до наступного висновку. Право на розвиток є особливою складовою системи прав людини. Це право потребує на колективного суб'єкта (носія), при цьому формат цього суб'єкта залишається у сучасному міжнародному праві невизначеним. Безумовно, слід визнати носіями права на розвиток людство та народи, що є учасниками міжнародних відносин; втім, проблематика суб'єктності народів у сучасному міжнародному праві значно ускладнює відповідне питання. Також слід визнати за корінними народами право на розвиток, більш комплексним завданням є наявність права на розвиток у етнічних меншин, населення регіонів та територіальних громад.

Забезпечення розвитку та сталого розвитку на міжнародному рівні ставить перед міжнародним правом задачу еволюції системи регуляторів; в рамках такого удосконалення логічним стає використання в міжнародному праві програмних норм та програмних актів, запровадження принципів програмного регулювання. Ідея прогресивного розвитку знайшла своє відбиття в цілях, структурі, функціонуванні сучасного міжнародного права. Розвиток є об'єктивною особливістю трансформації суспільних відносин, зокрема на міжнародному рівні; це підтверджується усією феноменологією глобалізації, модернізації та постмодерну зокрема.

Право на розвиток є універсальним правом, реалізація якого на міжнародному рівні потребує заходів програмного характеру. Це підтверджується й програмними діями держав та міжнародних організацій у сфері розвитку та їх правовими формами, такими як декларації та програмні акти, схвалені резолюціями ГА ООН. Заходи світової спільноти зі створення «нового міжнародного економічного порядку» є подібними до стратегій дій влади з розбудови соціальних держав шляхом використання програмного регулювання. Реалізація цього права та забезпечення сталого розвитку потребують не лише міжнародної взаємодії, але й імплементації міжнародних програмних норм та актів у національні правові системи. При цьому в правовій доктрині визнається необхідність програмного забезпечення сталого розвитку як у міжнародно-правовому, так і в конституційному форматі. Наведене може стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

1. Братко І.В. Правове регулювання міжнародної технічної допомоги: стан, тенденції та перспективи розвитку / І.В. Братко ; за наук. ред. А. І. Дмитрієва. – О. : Фенікс, 2011. – 248 с.
2. Ваттель Э. де / Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / Э. де Ваттель. – М. : Госюриздат, 1960. – 719 с.
3. Венская декларация и программа действий : приняты 25 июня 1993 г. Всемирной конференцией по правам человека // Курьер ЮНЕСКО. – 1994. – Май. – С. 3-40.
4. Вовк В. Україна в контексті сучасних тенденцій і сценаріїв світового розвитку / В. Вовк // Ї. Часопис. – 2001. – № 22. – С. 5-14.
5. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права / А. С. Гавердовский. – К. : Вища школа, 1980. – 318 с.
6. Гаврилов В. В. Международный механизм контроля за имплементацией универсальных актов о правах человека / В. В. Гаврилов // Московский журнал международного права. – 1995. – № 4. – С. 24-37.
7. Декларация о правах коренных народов ООН : принята резолюцией 61/295 Генеральной Ассамблеи ООН от 13 сентября 2007 г., URL : <http://www.un.org/ru/documents>
8. Декларация о праве на развитие : утверждена резолюцией 41/128 Генеральной Ассамблеи ООН от 4 декабря 1986 г. URL : <http://www.un.org/ru/documents>
9. Декларация социального прогресса и развития : принята резолюцией 2542 (XXIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 11 декабря 1969 г., URL : <http://www.un.org/ru/documents>
10. Итоговый документ Всемирного саммита 2005 года : принята резолюцией 60/1 Генеральной Ассамблеи ООН от 16 сентября 2005 г., URL : <http://www.un.org/ru/documents>
11. Итоговый документ Конференции по вопросу о мировом финансово-экономическом кризисе и его последствиях для развития : принят резолюцией 63/303 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 июля 2009 г., URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations
12. Копенгагенская декларация о социальном развитии : принята Всемирной встречей на высшем уровне в интересах социального развития, Копенгаген, 6-12 марта 1995 г. (A/CONF.166/9), URL : <http://www.un.org/russian/conferen/socsum/socindex.htm>
13. Левашов В.К. Глобализация и устойчивое развитие / В. К. Левашов // Устойчивое развитие. Наука и практика. – 2002. – № 1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документа : http://gatchino.com/knoggl/2002_001.htm
14. Лукашук И. И. Нормы международного права в международной нормативной системе. – М. : Сигра, 1997. – 322 с.
15. Маслова С.В. Принцип права на развитие в современном международном праве : автореферат дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / С.В. Маслова. – СПб, 2003. – 18 с.
16. Международный пакт о гражданских и политических правах ; Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах : приняты резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 г., URL : <http://www.un.org/ru/documents>
17. Милецкий В. П. Социальное государство: эволюция теории и практика (политико-социологический анализ) : автореферат дисс. ... доктора полит. наук : спец. 22.00.05 / В.П. Милецкий. – СПб, 1998. – 32 с.
18. Научно-технический прогресс и актуальные вопросы международного права : монография / Н.. Ульянова, А.А. Шишко, Е. Т. Рунько. – К. : Наук. думка, 1990. – 212 с.
19. Повестка дня для развития : принята резолюцией 51/240 Генеральной Ассамблеи ООН от 15 октября 1997 г., URL : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97>
20. Про ліквідацію Національної комісії сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2003 р. № 1414 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 37. – Ст. 1983.
21. Про ліквідацію Національної ради з питань науки, інновацій та сталого розвитку України та її секретаріату : указ Президента України від 21 травня 2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 26. – Ст. 1022.
22. Про Національну раду з інноваційного розвитку України : указ Президента України від 18 серпня 2006 р. № 691/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 34. – Ст. 2427.
23. Про Національну раду з питань науки, інновацій та сталого розвитку України : указ Президента України від 21 серпня 2009 р. № 664/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 65. – Ст. 2262.
24. Про утворення Національної комісії сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1997 р. № 1123, URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1123-97-%D0%BF/print132076329583367>
25. Про утворення Національної ради із сталого розвитку України : постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 997 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 73. – Ст. 2502.
26. Пряхина Т.М. Стратегия устойчивого развития: конституционные проблемы / Т.М. Пряхина // Закон и право. – 2004. – № 4. – С. 3-6.
27. Сано Х.-О. Право на розвиток і права людини: обов'язкова, але часткова інтеграція / Х.-О. Сано // Український журнал з прав людини. 2001. – № 3-4. – С. 15-25.
28. Складові Національної стратегії сталого розвитку // Вісник Національної Академії Наук України. – 2002 – № 8. – С. 3-7.
29. Шуршалов В.М. Международные правоотношения / В.М. Шуршалов. – М. : Межд. отношения, 1971. – 240 с.
30. Щербак Ю. Сталый розвиток і майбутнє України / Ю. Щербак // День. – 2007. – № 167. – 3 жовтня. – С. 3.
31. Янчук Н. Д. Концепція сталого розвитку : конституційно-правове забезпечення / Н.Д. Янчук // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 2. – С. 14-15.

Евгения Матвиенко

Сравнительный анализ систем пенсионного обеспечения в разных странах мира.

У статті проаналізовано стан пенсійного забезпечення в Україні, досвід зарубіжних країн, у тому числі й Росії, для пошуку нових шляхів накопичення засобів до бюджету Пенсійного фонду і зменшення його дефіциту. І слід зазначити, що наша країна використовує тільки позитивні аспекти реформування пенсійної системи, враховуючи особливості демографічної ситуації, можливостей економіки на сьогоднішній день.

In the article the state of the pension providing in Ukraine, experience of the foreign countries, including Russia, is analyzed for the search of new ways of accumulation of facilities in the budget of pension fund and diminishing of its deficit. And it should be noted, that our country uses only the positive aspects of reformation of the pension system, taking into account the features of demographic situation, possibilities of economy today.

Постановка проблеми. Согласно ст.1 Конституции Украина является социальным государством, политика которого направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие человечества [1]. В настоящее время ведущей формой социальной защиты населения является пенсионное обеспечение.

Вопросы пенсионного обеспечения граждан Украины, как и любой из развитых стран, сегодня являются одними из самых актуальных и обсуждаемых. Обостренное внимание к этому аспекту социальной политики в мире объясняется такими причинами: демографическими изменениями, которые выражаются в уменьшении рождаемости и одновременном увеличении продолжительности жизни, а как следствие, — ростом «пенсионной нагрузки» на работающее население; несбалансированностью бюджета Пенсионного фонда; увеличением теневого сектора экономики. Поэтому формирование оптимальной модели пенсионного обеспечения, которая бы учитывала социальные и экономические аспекты жизни общества, является важной задачей многих государств. В связи с этим проводятся реформы, включающие повышение пенсионного возраста, частичную отмену льгот досрочного выхода на пенсию, ввод элементов инвестирования средств, предназначенных для выплаты будущих пенсий, для защиты их от инфляции.

Состояние исследования. Проблемами пенсионного обеспечения занимаются известные украинские (Н. Болотина, В. Бурак, П. Пилипенко, С. Прилипко, С. Синчук, И. Сирота, Н. Стаховська, Б. Сташків, Б. Стичинский, В. Тарасова, Н. Хуторян, О. Ярошенко) и русские ученые (В.С. Андреев, М.А. Вигдорчик, А.Д. Зайкин, М.Л. Захаров, Р.И. Иванова, Е.Е. Мачульська, П.Д. Павленок, П. Романова, А.Н. Савинов, Е. Ярской - Смирновой и другие).

Целью статьи является анализ пенсионных систем разных стран для выявления их преимуществ и недостатков, чтобы определить необходимые методы реформирования системы Украины с учетом зарубежного опыта.

Изложение основного материала. Первые пенсионные системы стали появляться в мире в конце XIX века. Они носили в основном распределительный характер. Пенсии выплачивались за счет текущих взносов. В ряде стран, таких как Франция, Германия, Россия, Украина и других, распределительные системы сохранились и в наши дни. В большинстве других стран солидарная основа осталась в виде базовой минимальной пенсии, в то время как основные пенсионные выплаты формируются в накопительной составляющей, основанной на инвестировании взносов в экономику страны. Вместе с тем, существует и полностью накопительная пенсионная система, которая, например, представлена в Чили [2].

Пенсионная реформа является составной частью других отраслевых реформ – экономической, здравоохранения, социального страхования. В Украине она началась в ноябре 1991 года, когда Верховный Совет принял Закон «О пенсионном обеспечении» [3], который гарантировал всем нетрудоспособным гражданам Украины право на материальное обеспечение путём предоставления трудовых и социальных пенсий.

В июле 1997 года Кабинет Министров Украины утвердил «Программу пенсионной реформы». Главная цель перемен – эффективная социальная защита граждан, подъём экономики Украины. В апреле 1998 года Указом Президента Украины были утверждены разработанные Кабинетом Министров Украины при участии Пенсионного фонда «Основные направления реформирования пенсионного обеспечения в Украине». В рамках этого стратегического документа правительством была разработана украинская модель трёхуровневой пенсионной системы, изучен и проанализирован опыт других стран. И как результат в июле 2003 года приняты два Закона: «Об общеобязательном государственном пенсионном страховании» и «О негосударственном пенсионном обеспечении» [4,5]. Они закрепили на законодательном уровне модель пенсионной системы, которая состоит из: солидарной системы, накопительной системы (однако этот уровень в Украине еще не действует), системы негосударственного пенсионного обеспечения (на сегодняшний день она работает частично). Эта модель гарантирует равные возможности реализации гражданами страны одного из важнейших социальных прав – на пенсионное обеспечение. Данная система построена на солидарности поколений, перераспределении средств от работающего к нетрудоспособному. Она непосредственно связана с трудовой деятельностью человека, величиной её заработной платы [6, с.12-13].

Реформирование пенсионной системы Украины происходит медленно, но планомерно. Однако на протяжении последних лет процессы реформирования приостановились. Причиной этого стало влияние мирового финансово-экономического кризиса, который привёл к инфляции, росту цен и безработицы, и, как следствие, – снижение реальных показателей уровня жизни. Впрочем, из этого, не стоит делать выводы о прекращении реформирования социальной сферы.

На сегодняшний день самым главным заданием правительства является сбалансирование пенсионной системы. С этой целью 8 июля 2011 года принят Закон Украины «О мероприятиях относительно законодательного обеспечения реформирования пенсионной системы» № 3668-VI, который вступил в силу с 1 октября 2011 года [7]. В нём определены основные направления дальнейшего реформирования пенсионной системы. Такие, например, как: повышение пенсионного возраста для женщин (до 60 лет), уменьшение льгот для более раннего выхода на пенсию, внедрение второго уровня – накопительной пенсионной системы и другие [8, с.25].

Дата введения накопительной пенсионной системы пока не установлена. В первую очередь, планирует глубокого изучить опыт стран, применяющих такую систему, доработать её с учётом украинских реалий и особенностей, и, как следствие, внести окончательные изменения в пенсионное законодательство и достигнуть бездефицитности бюджета Пенсионного фонда. При каких дополнительных денег на его наполнение ни с работодателей, ни с работающих брать не планируется, все отчисления будут идти из платежей в Фонд, в котором пока не хватает средств даже на текущие выплаты.

По мнению бывшего министра социальной политики Сергея Тигипко, введение обязательной накопительной системы пенсионного обеспечения создаст здоровый конфликт интересов между работодателем и работающим. Последний будет заинтересован получать зарплату официально, с которой на его персональный счет будут поступать необходимые отчисления. Но итоговые размеры накоплений в значительной мере будут зависеть от того, куда будут вкладываться эти деньги, как государство будет контролировать такие инвестиции и какие гарантии предоставит гражданам, а также кто от имени государства будет управлять средствами накопительной пенсионной системы [9].

Суть такой системы будет заключаться в том, что часть обязательных взносов (общий уровень пенсионных отчислений должен остаться неизменным) будет накапливаться в единственном Накопительном фонде и зачисляться на индивидуальные накопительные пенсионные счета граждан. Эти средства будут инвестироваться в экономику страны с целью получения инвестиционного дохода и защиты их от инфляционных процессов. Управление пенсионными средствами будут осуществлять компании по управлению активами (для которых эта деятельность является профессиональной и будет лицензироваться), выбранными на конкурсной (тендерной) основе. При инвестировании пенсионных активов компании будут действовать согласно с требованиями законодательных актов относительно направлений, рынков на которых можно будет осуществлять инвестиции. Непосредственное хранение пенсионных активов будет осуществлять банковское учреждение – хранитель, который будет нести ответственность за целевое использование этих активов. Средства, которые будут зачисляться на индивидуальные накопительные пенсионные счета, и являются собственностью этих граждан, и они смогут воспользоваться ими после достижения пенсионного возраста (или, в случаях предусмотренных законодательством, ранее этого срока, например в случае инвалидности). Выплаты из Накопительного фонда будут осуществляться дополнительно к пенсии из солидарной системы [10].

Накопительная система пенсионного обеспечения приобретает все более широкое распространение в мировой практике. Для более эффективного её внедрения и функционирования в Украине необходимо учитывать опыт других стран.

Например, с 1999 года в Швеции накопительная пенсия является составной частью её общего размера. Сегодня все шведы платят 2,5% заработной платы на индивидуальные пенсионные счета. Ими управляют пен-

сионные фонды, инвестируя их в экономику с использованием рыночных механизмов. Работающий имеет возможность выбрать частный пенсионный фонд или даже несколько фондов, где он хотел бы разместить свои накопления. Следует отметить, что на инвестиционную деятельность пенсионных фондов наложены значительные ограничения. Их деятельность контролирует министерство финансов страны, которое проводит ежегодную проверку и затем отчитывается о работе фондов перед национальным парламентом. Стоит отметить, что в Швеции сейчас насчитывается более 500 пенсионных фондов, что свидетельствует об эффективности накопительного пенсионного обеспечения, и в тоже время – это серьезно осложняет выбор, перед которым стоит работающий [11, с.18].

В свою очередь, в США до сих пор основной формой обеспечения лиц пожилого возраста (после 65 лет) является государственная пенсия. Но американцы могут добровольно участвовать в накопительной пенсионной системе – платить взносы по месту работы или открывать индивидуальные пенсионные счета в любом банке или паевом фонде, что служит крупнейшим источником долгосрочных инвестиций в экономику.

Существуют два вида накопительных пенсионных программ: с установленными выплатами (defined benefit plan) и установленными взносами (defined contribution plan). Первый вид гарантирует участникам фиксированный размер пенсии, который для каждого работающего определяется с учетом размера зарплаты и стажа работы в компании. Как правило, программы с установленными выплатами формируют фонды за счет отчислений только с предпринимателей. Программы же с установленными взносами обычно финансируются предпринимателями и наемными работниками в равных долях. При этом каждый участник такой программы имеет свой персональный счет в пенсионном фонде и имеет право выбора между различными инвестиционными программами, предлагаемыми управляющими компаниями. Таким образом, он сам несет ответственность за результаты и в, определенной степени, сам определяет величину последующих пенсионных выплат. Такие пенсионные программы приобрели особую популярность в США за последние 10-15 лет, что способствовало процессу стимулирования инвестиций в экономику.

Помимо участия в групповых пенсионных программах, организуемых по месту работы, каждый американец может открыть и свой личный пенсионный счет - ЛПС (individual retirement account). Порядок открытия и ведение этих счетов также строго регулируется американским законодательством. Размеры ежегодных взносов на ЛПС ограничены верхним пределом в 2 тыс. долларов. Средства со счета нельзя снять до достижения 59,5 лет, а после достижения 79,5 лет счет закрывается в обязательном порядке. С другой стороны, ЛПС может быть открыт с момента рождения ребенка. За все время накопления средств на ЛПС эти средства не подлежат налогообложению, однако в момент их снятия и закрытия счета из накопленной суммы вычитается подоходный налог. Обычно ЛПС открываются в коммерческих и сберегательных банках, паевых фондах, страховых компаниях. Счета в любой момент могут быть переведены из одного места в другое. Также по желанию держателя счета он может сам управлять им (т. е. планировать наиболее выгодное размещение средств, накапливаемых на ЛПС) или доверить управление ЛПС упомянутым финансовым организациям.

Личные пенсионные счета становятся все более распространенной формой пенсионного обеспечения и одновременно возрастает их роль как важного источника инвестиций в американскую экономику [12, с.19-20].

А вот в Российской Федерации введенная в 2002 году накопительная система не оправдала ожиданий. На сегодняшний день обязательные накопительные счета имеют почти 70 млн человек (это почти все занятое в экономике население). Но какие же финансовые результаты получают участники данной системы страхования? Согласно расчетам, для первого поколения «накопителей» выплата составит всего 62 руб. Правда, они платили взносы всего 3 года. А вот после 2035 года, когда на пенсию начнет выходить поколение, платившее всю свою трудовую деятельность (30 лет) шестипроцентные отчисления в свою накопительную пенсионную часть, человек получит около 10-12% от общего размера пенсии. Это явно недостаточно и очень мало по сравнению с размерами отчислений.

Кроме того, следует учитывать, что при расчете этих показателей исходят, из так называемых, «идеальных» условий инвестирования – размер инфляции плюс 4% доходности от вложений пенсионных денег. В реальной экономике такая ситуация практически невозможна. По крайней мере, за последние два года доходность от инвестиций на фондовом рынке упала, и пенсионные накопления обесценивались ежегодно на треть.

Следует отметить, что ни один из участников накопительной системы (государство, пенсионный фонд и граждане) не удовлетворен ею. Государству не нравится необходимость постоянного дотирования пенсионной системы, страховщики не довольны тем, что не получают удовлетворяющую их норму прибыли, самих же застрахованных не может радовать будущая прибавка к пенсии.

Неудачный опыт внедрения накопительной системы в России, по мнению начальника управления актуарных расчетов Пенсионного фонда Аркадия Соловьева, обусловлен рядом причин: плохой информированностью населения о сути и смысле такой системы (опрос россиян показал, что только 3% граждан хоть как-то следят за происходящим в этой сфере); недоверием людей к накопительным институтам (80% граждан не любят рискованные вложения, предпочитают отдавать деньги пусть под небольшой процент, но надежно, и

только 16% согласны рискнуть); недостаточностью средств у людей (примерно 90% граждан не в состоянии копить себе на пенсию из-за того, что у них на это нет средств) [13].

На сегодняшний день дефицит бюджета Пенсионного фонда России составляет 1,75 трлн. рублей. Поэтому, правительство России приняло самый жесткий вариант новой пенсионной реформы из предложенных Министерством труда. Документ фактически предусматривает увеличение пенсионного возраста для россиян на 5 лет. Теперь для того, чтобы получить пенсию в размере 40% от зарплаты, им придется проработать 40-45 лет. В настоящее время россияне выходят на пенсию раньше: женщины - в 55, мужчины - в 60 лет.

Данный проект пенсионной реформы уже окрестили числовым наименованием 40-20-40-20. К этим цифрам сводится сущность превращений: для более-менее обеспеченной старости россияне должны отработать не менее 40 лет, выплачивая 20% пенсионного тарифа. После выхода на пенсию такие граждане смогут рассчитывать на 40% от своей заработной платы в течение 20 лет.

Но внесенный на согласование президентом проект пенсионной реформы вызвал бурную реакцию специалистов. Преимущественно из-за жесткости документа, который предусматривает усиление роли государства в формировании накопительной части пенсии, а также из-за увеличения нормативного срока выхода на заслуженный отдых [14, с.31].

В избежании негативных последствий, специалисты приняли решение, что на Украине внедрение второго уровня будет возможным лишь после формирования необходимых экономических предпосылок, создания отлаженной и эффективной системы государственного контроля и регулирования в этой сфере, а также необходимой инфраструктуры. Основными предпосылками ввода накопительной пенсионной системы являются: финансовая сбалансированность Пенсионного фонда; наличие дефицита Государственного бюджета не выше одного процента внутреннего валового продукта; ежегодный рост экономики страны в течение двух последних лет не меньше, чем на два процента сравнительно с предыдущим годом; создание необходимых компонентов функционирования данной системы и другие.

Введение второго уровня системы пенсионного страхования позволит:

- увеличить общий размер пенсионных выплат благодаря получению инвестиционного дохода (совокупный средний размер пенсионных выплат из солидарной и обязательной накопительной системы ожидается на уровне 55-60 % средней заработной платы в Украине, а сейчас они составляют около 40 %);
- усилить зависимость размера пенсии от трудового вклада лица, а следовательно усилить заинтересованность граждан и их работодателей в уплате пенсионных взносов;
- наследовать средства, учтенные на персональном пенсионном накопительном счете, родственникам застрахованного лица;
- создать мощный источник инвестиционных ресурсов для роста национальной экономики;
- распределить риски выплаты низких размеров пенсий между первым и вторым уровнем пенсионной системы, и таким образом застраховать будущих пенсионеров от негативных демографических тенденций и колебаний в экономическом развитии государства;
- повысить эффективность управления системой пенсионного обеспечения за счет передачи негосударственным компаниям функции управления пенсионными активами [10].

Выводы. Таким образом, изучение опыта решения проблем в сфере пенсионного обеспечения разных стран позволит более эффективно решить аналогичные проблемы в Украине. Также это даст возможность выработать собственную технологию работы накопительной системы, при этом не копируя иностранную модель, так как каждая страна индивидуальна и поэтому выбирает свой путь.

1. Конституция Украины. – Закон Украины от 28 июня 1996 г. // Ведомости Верховного Совета Украины. – 1996. – № 30. – Ст.141.

2. Обзор мирового опыта внедрения пенсионных реформ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=94986&cat_id=99092.

3. Закон Украины «О пенсионном обеспечении» от 5 ноября 1991 г. // Ведомости Верховного Совета Украины. – 1992. – № 3. – Ст.10.

4. Закон Украины «Об общеобязательном государственном пенсионном страховании» от 9 июля 2003 г. // Ведомости Верховного Совета Украины. – 2003. – № 49-51. – Ст.376.

5. Закон Украины «О негосударственном пенсионном обеспечении» от 9 июля 2003 г. // Ведомости Верховного Совета Украины. – 2003. – № 47-48. – Ст.372.

6. Гузик Т. От А до Я / Т. Гузик // Вестник Пенсионного фонда Украины. – 2010. – № 5(95). – С. 12-15.

7. Закон Украины «О мероприятиях относительно законодательного обеспечения реформирования пенсионной системы» от 8 июля 2011 г. // Официальный вестник Украины. – 2011. – № 71. – Ст.2667.

8. Билина Е. Пенсионная реформа: что мешает? / Е. Билина // Вестник Пенсионного фонда Украины. – 2010. – № 4 (94). – С. 24-27.

9. Сайченко А. Избирательная реформа: Тигипко готов облегчить жизнь будущим пенсионерам, но не всем. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glavcom.ua/articles/2840.html>.

10. Система пенсійного забезпечення в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.npf-dnister.com/page.php?id=73&>.

11. Гузик Т. Второй уровень / Т. Гузик // Вестник Пенсионного фонда Украины. – 2010. – № 5 (95). – С. 16-19.

12. Грызлова А. Обзор зарубежных пенсионных систем / А. Грызлова, Е. Яненко // Газета «Заграница». 2005. № 49(309). С. 19-20.

13. Гурвич В. Накопительная пенсия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.spekulant.ru/magazine/Nakopitel'naya_pensiya.html.

14. 40-20-40-20: формула реформи? // Вестник Пенсионного фонда Украины. – 2012. – № 11 (501). – С. 31.

Андрій Кулько

Право на воду як право людини: міжнародно-правовий аспект.

Стаття присвячена основним аспектам права на воду як права людини та особливостям його міжнародно-правової регламентації на універсальному і регіональному рівнях. Розглянуто нормативний зміст права людини на воду як складової частини права на достатній життєвий рівень. Досліджено процеси виокремлення права на воду в якості самостійного права людини, питання його місця в системі прав людини, а також тенденції та проблеми розвитку сучасних міжнародних нормативно-правових механізмів закріплення та захисту права на воду.

The article deals with the basic aspects of the right to water as a human right and the peculiarities of its international legal regulation at the universal and regional levels. The author analyses the normative content of the human right to water as a component of the right to an adequate standard of living, the processes of allocating of the right to water as an independent human right and its place in the system of human rights, as well as the trends and problems of the modern international legal mechanisms for protection of the right to water.

На сучасному етапі розвитку людства однією з найактуальніших проблем стає проблема забезпечення населення водними ресурсами. Ще в 1997 р. Дж. Родда на основі аналізу зростаючої кривої глобального водоспоживання (при трьох можливих сценаріях) і падаючої кривої економічно доступних водних ресурсів, припускав, що діючі фактори негативного антропогенного впливу на водні джерела (забруднення, виснаження внаслідок неприпустимо високого водозабору, осушення верхових боліт з неминучим виснаженням малих річок, які вони живлять тощо) призведуть до серйозної кризи нестачі водних ресурсів [1, с. 14-32].

На жаль, цей та інші подібні прогнози виявилися вірними. За даними ООН, вже зараз понад 1,2 млрд. людей живуть в умовах дефіциту прісної води [2]. Близько 2 млрд. осіб страждають від такого дефіциту регулярно: в сухий сезон, у зв'язку з природними катастрофами, економічними та соціальними причинами тощо [3, с. 11]. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), 2,4 млрд. осіб не мають доступу до систем водопостачання і каналізації [4, с. 1]. При цьому, за прогнозами експертів, надалі ситуація буде погіршуватись. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), до середини третього десятиліття XXI ст. кількість осіб, що живуть при перманентній нестачі води перевищить 4 млрд. осіб [3, с. 12].

Протягом останніх десятиліть дефіцит прісної води все частіше виникає в регіонах, де його раніше не було, і повсюдно посилюється. Очевидною причиною цих загрозливих тенденцій є розширення водоспоживання населенням, що постійно зростає і економікою, що розвивається. Однак якби справа обмежувалася тільки цими факторами, то погіршувалися б лише відносні показники водозабезпеченості (не обов'язково реально-го споживання): обсяг водних ресурсів в розрахунку на душу населення і на одиницю виробленого продукту. Однак прісної води стає менше не тільки у відносному, але і в абсолютному вимірі. Ця обставина часто недооцінюється, а часом і зовсім залишається непоміченою [5], в той час, як масштаби проблеми наразі такі, що, за прогнозами науковців, до 2050 року дефіцит прісної води спричинить нестабільну міжнародну ситуацію та масову еміграцію з незабезпечених водою держав [6, с. 8-12].

Вкрай актуальною проблемою стає і проблема якості води [7, с. 12]. Забруднення джерел водопостачання та питної води загрожує екологічній безпеці цілих регіонів, а вживання питної води низької якості безпосередньо впливає на стан здоров'я населення [8, с. 8-13]. За даними ВООЗ, наразі 2,3 млрд. осіб щорічно страждають від хвороб, пов'язаних зі споживанням неякісної води [9, с. 39].

Вказані проблеми вкрай актуальні і для нашої держави, яка, за міжнародною класифікацією, належить до групи європейських держав, найменш забезпечених власними водними ресурсами. В Україні на одного мешканця припадає лише 1 тис. куб. м. місцевих ресурсів річкового стоку, тоді як в Європі у середньому – 5 тис. куб. м. Вкрай низькою є й якість води, якою користується населення нашої держави [10].

Усвідомлюючи масштаб вказаних проблем, міжнародне співтовариство йде по шляху розгляду доступу до безпечної, незабрудненої питної води у контексті прав людини. Відбувається активний розвиток міжнарод-

УДК 341.231.14

КУЛЬКО Андрій Вадимович,

© А Кулько, 2013

кандидат юридичних наук,
старший консультант Інституту законодавства Верховної Ради України.

них нормативно-правових механізмів регламентації права на воду. Вказані процеси, безумовно, потребують ретельного аналізу, надання характеристик та оцінок. Віддаючи належне працям вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких – Е. Абхаїрова, М. Аль-Мідані, Дж. Гупта, М. Данілов-Данільян, Г. Екштейн, М. Ентховен, М. Медведева, Е. Флінт, Б. тер Хаар, К. Хенке, Г. Хоббс, варто зазначити, що сьогодні важливо розвинути існуючі дослідження завдяки комплексному аналізу проблем міжнародно-правової регламентації права на воду як права людини.

Актуальність та глобальний характер проблем, пов'язаних з нестачею та незадовільною якістю прісної води, наразі визнано на універсальному рівні. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй протягом 2002-2003 рр. прийняла ряд резолюцій з цих питань, проголосила 2003 рік «Міжнародним роком прісної води», а період 2005-2010 рр. – Міжнародним десятиліттям дії «Вода для життя» [11, с. 91].

Постійно зростаюче значення проблем забезпечення водою зумовлює необхідність розгляду світовим співтовариством права на воду в якості права людини. Учасники дискусій, що відбуваються на міжнародній арені нерідко стверджують, що таке визнання може стати найважливішим кроком у напрямку вирішення проблем надання населенню цього ключового компонента життєзабезпечення [12].

У статтях 11 і 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. було закріплено право на достатній рівень життя і на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Так, у пункті 1 статті 11 Пакту конкретно вказується ряд прав, що впливають з права на достатній життєвий рівень та необхідних для здійснення цього права, включаючи «достатнє харчування, одяг і житло». Слово «включаючи» свідчить про те, що даний перелік аж ніяк не є вичерпним. З огляду на це, Комітет з економічних, соціальних, культурних прав ЕКОСОП ООН у своєму Зауваженні 2002 р., використавши розширювальне тлумачення, прийшов до висновку, що право на воду, безумовно, відноситься до категорії гарантій, необхідних для забезпечення достатнього життєвого рівня, особливо з урахуванням того, що вода є найважливішою передумовою виживання [14, с. 2-3].

Наразі широко визнається, що і відсутність у тексті фундаментальної Універсальної декларації прав людини 1948 р. [13] згадки про право на воду як експліцитної норми більшою мірою пояснюється самою сутністю води; подібно повітрю, вона сприймалася авторами Декларації як настільки очевидна основа буття, що експліцитне включення права на неї не було визнано доцільним [12]. Перелік, закріплений у Декларації, не замишлювався як вичерпний за своїм охопленням, а був покликаний відобразити складові елементи адекватного рівня життя.

У 1977 році на Конференції ООН з водних ресурсів, проведеної в Мар-дель-Платі (Аргентина), була вперше висунута концепція базових потреб у воді як права людини. У Плані Дій Конференції (Частина X) було вказано, що всі народи незалежно від етапу їхнього розвитку мають право на доступ до питної води, кількість та якість якої повинна відповідати їхнім основним потребам [16].

У Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. (ч. 1 та ч. 2 ст. 24) [17], ратифікованій Верховною Радою УРСР 27.02.1991 р. [18, с. 145], визначено, що держави-учасниці домагаються повного здійснення права дітей, зокрема, вживають заходів щодо боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі в межах первинної медико-санітарної допомоги, шляхом, поряд з іншим, застосування легкодоступної технології та надання достатньої кількості поживного продовольства та чистої питної води, беручи до уваги небезпеку і ризик забруднення навколишнього середовища.

Конвенція про права інвалідів від 13.12.2006 р. [19], ратифікована Верховною Радою України 16.12.2009 р. [20, с. 77], передбачає (ст. 28), що держави-учасниці визнають право інвалідів на соціальний захист і на користування цим правом без дискримінації за ознакою інвалідності й уживають належних заходів для забезпечення та заохочення реалізації цього права, зокрема – заходів із забезпечення інвалідам рівного доступу до отримання чистої води та із забезпечення доступу до належних і недорогих послуг, пристроїв та іншої допомоги для задоволення потреб, пов'язаних з інвалідністю. Таким чином, у текстах вказаних конвенцій право на воду вже закріплене прямо, поряд з іншими правами, пов'язаними із забезпеченням належного рівня життя.

Говорячи про договори універсального характеру, варто додати, що про право на воду йдеться у статтях 20, 26, 29 і 46 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року [21, с. 243-296]; статтях 85, 89 та 127 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року [22, с. 153-221]; статтях 54 та 55 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1977 року [23, с. 3-87]; статтях 5 та 14 Додаткового протоколу II 1977 року [24, с. 89-101].

Щодо регіональних актів у сфері прав людини, то прийнята під егідою Ради Європи Європейська соціальна хартія у редакції 1996 р. [25] (ратифікована Верховною Радою України у 2006 р.) [26, с. 418] та Американська конвенція з прав людини 1969 р. [27] не містять чітко визначених зобов'язань щодо права на воду. Відповідно, захист виводиться із здійснення інших прав людини, включаючи право на достатній рівень здоров'я, право на життя тощо. Натомість, у ст. 39 Арабської хартії прав людини 2004 р. [28] передбачено, що держави-учасниці визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здо-

ров'я та право користуватися безкоштовним та недискримінаційним доступом до послуг охорони здоров'я та медичних центрів. При цьому, чітко закріплено, що кроки з боку держав-учасниць, спрямовані на дотримання цих прав, повинні передбачати, серед іншого, забезпечення базового харчування і чистої води для всіх [29, с. 148-155].

Кінець XX - початок XXI сторіччя відзначаються процесом визнання права на воду та санітарію в якості окремого права людини [30, с. 52]. У прийнятому Комітетом з економічних, соціальних, культурних прав ЕКОСОП ООН Зауваженні загального порядку № 6 про економічні, соціальні і культурні права літніх людей 1995 р. було визнано, що право на воду є одним з прав людини за змістом пункту 1 статті 11 Пакту 1966 р. [15, с. 34]

У 2008 р. Рада з прав людини Організації Об'єднаних Націй започаткувала процес підготовки принципово нового міжнародно-правового акту з питань права на воду як окремого права людини. В результаті, 28 липня 2010 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла ініційовану Болівією Резолюцію 64/292 «Про право людини на воду та санітарію», за яку проголосували представники 122 держав. Резолюцією визнано право на безпечну воду та санітарію в якості базового права людини, що має важливе значення для повноцінного життя та забезпечення всіх інших прав [31] і пов'язано право на воду із питаннями санітарії, адже доступ до адекватних умов санітарії є так само важливим для життя людини, як і забезпечення водою. У Резолюції міститься заклик до держав і міжнародних організацій надавати фінансові ресурси, сприяти створенню можливостей та передачі технологій для того, щоб допомогти іншим країнам у забезпеченні надання безпечної, чистої, фізично доступної та доступної за ціною питної води та санітарії для всіх. Хоча положення Резолюції не є зобов'язальними, вони є виявом руху у відповідному напрямку.

Крім того, у вересні 2010 р. Рада з прав людини ООН Резолюцією 15/9 [32, с. 1-4] підтвердила, що право на безпечну питну воду та санітарію невід'ємне від права на адекватний рівень життя і закликала держави розвивати необхідні засоби та механізми, що забезпечили б його дотримання.

Поряд із всесвітнім визнанням права на воду та санітарію, варто зазначити про те, що першим міжнародним нормативно-правовим актом, що зобов'язує уряди країн забезпечити це право, став договір регіонального характеру. У 2005 р. на європейському континенті набув чинності підписаний у 1999 р. Лондонський протокол про воду та здоров'я [33] до Конвенції Європейської економічної комісії ООН про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 р. [34, с. 269] (Протокол ратифіковано Верховною Радою України у 2003 р.) [35, с.30]

У Протоколі, завданням якого є забезпечення доступу до безпечної води та санітарії для кожного європейця, міститься перелік заходів щодо попередження, контролю та зниження ступеня поширення захворювань, пов'язаних із водою, у рамках комплексних систем водопостачання з метою сталого використання водних ресурсів, забезпечення якості води в навколишньому середовищі, безпечної для здоров'я людей, та охорони водних екосистем [36].

Що стосується змісту права людини на воду, то у Коментарі 15 Міжнародної комісії з економічних, соціальних та культурних прав щодо права на воду як обов'язкової складової основного права людини на життя та здоров'я 2002 р. вказано: «Кожен має право на адекватну кількість безпечної води необхідної для:

- запобігання смерті від зневоднення,
- зниження ризику від хвороб, пов'язаних з водою, забезпечення водоспоживання, приготування їжі та дотримання правил особистої та домашньої гігієни» [37, с. 6].

При цьому, зазначено, що право на воду включає як право, так і свободу. Право включає право на користування системою водопостачання та видалення стічних відходів, що дозволяє забезпечити рівноправність людей при здійсненні права на воду. Свобода, у свою чергу, передбачає право на отримання доступу до існуючих водних ресурсів, необхідних для реалізації права на воду, і право на невтручання, складовими якого є неприпустимість свавільного від'єднання або зараження об'єктів водопостачання [14, с. 6].

У Протоколі про воду та здоров'я до Конвенції ЄЕК ООН про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер критеріями забезпеченості водою визначено наявність, безпечність, досяжність та прийнятність, економічну доступність, співучасть та доступ до інформації [36].

Забезпечення права на воду тісно пов'язане із принципом заборони дискримінації. Як відомо, дискримінація означає будь-яку відмінність, виключення чи обмеження, що ґрунтується на конкретних ознаках відповідної особи (включаючи расу, релігію, вік, стать), які мають на меті знищення чи унеможливлення здійснення прав людини та основних свобод [38]. У пункті 2 статті 2 Пакту про соціальні, економічні та культурні права 1966 р. визначаються наступні (невичерпні) підстави для недискримінації: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національна чи соціальна належність, майновий стан, народження чи інше [39, с. 24-36]. На думку Комітету ООН з економічних, соціальних та культурних прав, іншими підставами є сімейний стан, місце проживання (міська чи сільська місцевість), інвалідність, сексуальна орієнтація, стан здоров'я, бідність та економічна маргіналізація.

У Загальному Коментарі № 20 про недискримінацію в економічній, соціальній і культурній сфері 2009 р. Комітет розглядає дискримінацію по відношенню до доступу до питної води в рамках дискримінації за соціальною належністю, майновим станом, місцем проживання, бідністю й економічною маргіналізацією. У Коментарі вказано, що вплив дискримінації посилюється, якщо ті чи інші особи зазнають подвійної чи множинної дискримінації, тобто одразу за кількома ознаками [38].

У Зауваженні загального порядку № 15 ЕКОСОП «Право на воду (статті 11 і 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права)» 2002 р. йдеться про те, що недискримінація є складовою права на воду: «Вода, системи та об'єкти водопостачання повинні бути доступними для всіх, включаючи найбільш уразливі або знедолені верстви населення, як за законом, так і на практиці, без жодної дискримінації за будь-якими забороненими ознаками» [14, с. 8].

Відповідний принцип отримав й конвенційне закріплення. Зокрема, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (п. 1 ч. 2 ст. 14) містить положення про те, що держави-учасниці вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у сільських районах з метою забезпечення на основі рівності чоловіків і жінок їхньої участі у розвитку сільських районів та в одержанні переваг від такого розвитку. Зокрема, держави забезпечують таким жінкам право користуватися належними умовами життя, особливо житловими умовами, санітарними послугами, електро- і водозабезпеченням, а також транспортом і засобами зв'язку [40].

Право на воду, як і будь-яке інше право людини, в контексті вищевказаного Пакту 1966 р. накладає на держави зобов'язання поважати, зобов'язання захищати і зобов'язання здійснювати (obligations to respect, obligations to protect and obligations to fulfil). Зобов'язання поважати вимагає від держав утримуватися від прямого чи непрямого посягання на здійснення права на воду. Зобов'язання захищати вимагає від держав вжиття заходів для недопущення будь-якого посягання на здійснення права на воду третіми сторонами (фізичні особи, юридичні особи і пов'язані суб'єкти права, а також агенти). Зобов'язання здійснювати може бути поділене на зобов'язання сприяти, зобов'язання заохочувати та зобов'язання надавати [14, с. 13-15].

Враховуючи вказані зобов'язання, у Резолюції 15/9 Ради ООН з прав людини від 30.10.2010 р. [32, с. 1-4] держави закликаються до здійснення наступних заходів:

(а) розробки належних інструментів та механізмів, в тому числі законів, комплексних планів і стратегій для відповідних сфер, в тому числі фінансової, для поступового досягнення повної реалізації зобов'язань держав з прав людини, пов'язаних з доступом до безпечної питної води та санітарії, зокрема, на територіях, мешканці яких не мають доступу до води або їхній доступ ускладнено;

(б) забезпечення повної прозорості процесу планування і реалізації заходів, спрямованих на забезпечення безпечною питною водою та належними умовами у сфері санітарії, а також активної, вільної і конструктивної участі зацікавлених місцевих громад та відповідних суб'єктів у цих процесах;

(с) приділення особливої уваги особам, які належать до вразливих і маргінальних груп, в тому числі дотримання принципів недискримінації і рівності по відношенню до жінок;

(d) інтегрування показників щодо забезпечення дотримання права на воду до показників оцінки надання послуг;

(е) прийняття та реалізації положень нормативно-правових актів, що регламентують діяльність постачальників послуг відповідно до зобов'язань держав з прав людини, і надання регуляторним інституціям достатніх повноважень для моніторингу та забезпечення дотримання цих актів;

(f) забезпечення ефективних засобів правового захисту від порушень прав людини шляхом створення доступних механізмів відповідальності на відповідному рівні.

Все ширше обговорюється питання того, в якій мірі на інші суб'єкти – міжнародні урядові та неурядові організації, транснаціональні корпорації, окремі особи – покладені зобов'язання із захисту та підтримки права людини на воду. Згідно зі Статутом ООН, однією з цілей цієї організації є сприяння дотриманню прав людини. Установи ООН, що займаються проблемами, пов'язаними із водою та санітарними послугами, включаючи Програму ООН з населених пунктів (ООН-Хабітат), ПРООН, ЮНІСЕФ та ВООЗ, все більше співвідносять свою діяльність з нормами в галузі прав людини у процесі вирішення поточної кризи в сфері водопостачання та санітарії. У 2003 р. Комітет високого рівня заснував Механізм ООН з водних ресурсів для виконання завдань у сфері води та санітарних послуг, визначених у Декларації тисячоліття та на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку [6, с. 8-12].

За дотриманням прав людини в сфері водопостачання та санітарії спостерігають комітети ООН, які складаються із незалежних експертів, зокрема, Комітет з економічних, соціальних та культурних прав людини, а також Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет проти торгур та Комітет з прав дитини. Своєю Резолюцією 7/22 від 28.03.2008 р. Рада ООН з прав людини заснувала мандат незалежного експерта з правозахисних зобов'язань, пов'язаних із доступом до безпечної питної води та санітарних послуг [41]. Експерт зобов'язаний щорічно надавати Генеральній Асамблеї ООН доповіді з питань, що знаходяться у межах його компетенції.

Актуальність проблеми забезпечення населення Землі прісною водою протягом наступних років та десятиліть зростатиме, більше того, це питання стане ключовим для існування людства, а право на воду, відповідно, стане одним з найважливіших прав людини. Неминучим наслідком є необхідність його закріплення в якості самостійного права людини. Тенденції розвитку нормативно-правового механізму регламентації права на воду будуть неминуче посилюватися.

Разом з тим, існує цілий ряд труднощів, пов'язаних із розвитком права на воду як права людини. По-перше, хоча доступ до води гарантується цілим рядом чинних законів, міжнародних договорів і конвенцій, вони не достатньо практичні, не інтегровані та не адаптовані до місцевих потреб [42, с. 85-86]. Проблемами у сфері реалізації права на воду залишаються проблеми фізичної нестачі води, фінансування та труднощі щодо санітарії. Специфічними проблемами є забезпечення водою людей на окупованих територіях, кочівників, бездомних людей, корінних народів [30, с. 51-53].

По-друге, ряд держав (наприклад, США), як і раніше, опонують концепції права людини на воду і санітарію. Інші виступають проти явного чи побіжного закріплення відповідальності розвинених держав щодо надання допомоги державам, що розвиваються у забезпеченні реалізації цього права (наприклад, Нідерланди), не дивлячись на те, що майже всі держави світу підписали Декларацію тисячоліття ООН 2000 р., та прийняли Цілі розвитку тисячоліття, які, серед іншого, містять мету скорочення вдвічі кількості людей, що не мають доступу до води послуг з санітарії.

По-третє, у відповідних міжнародних нормативно-правових актах чітко встановлено, що кожна людина повинна мати доступ до питної води і санітарних послуг. Вони містять норми щодо питань фізичної доступності, якості, економічної доступності, недискримінації. Проте, достатньо важко визначити конкретний характер та обсяг послуг, їхні вимірні показники.

По-четверте, наразі управління водними ресурсами є занадто фрагментованим, необхідний перехід до реалізації комплексного підходу. Зокрема, це стосується запровадження належних систем моніторингу якості води, необхідних для того, щоб держави виконували відповідні обов'язки у співпраці з іншими державами [42, с. 85-86].

Закріплення права людини на воду перетворює політичні декларації на чіткі права і обов'язки, що є першим кроком на шляху до забезпечення відповідних гарантій. Проте, закріплення права людини на воду у низці міжнародних нормативно-правових актів є лише першим кроком. Загальний успіх залежить від подальших дій держав і недержавних структур у напрямку перетворення дотримання цього права на юридичний обов'язок, а також співпраці при реалізації цих прав.

1. Rodda G. On the problems of assessing the World water resources / G. Rodda // *Geosci and water resource environment data model*. – Berlin: Heidelberg, 1997. – P. 14-32.
2. Right to water: Context of the water crisis // *The right to water and sanitation informational portal* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.righttowater.info/right-to-water/>
3. Вода для людей, вода для життя. Доклад ООН о состоянии водных ресурсов мира. Обзор // *Программа оценки водных ресурсов мира*. – М., 2003. – 36 с.
4. *Global Water Supply and Sanitation Assessment 2000* // World Health Organization. – Geneva, 2002. – 80 p.
5. Данилов-Данильян В.И. Глобальная проблема дефицита пресной воды / В.И. Данилов-Данильян // *Век глобализации*. – №1. – 2008.
6. Абхаїрова Е. Е., Медведсва М. О. Ключові аспекти права людини на воду / Е.Е. Абхаїрова, М.О. Медведсва // *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. – Том 25 (64). – 2012. – № 1. – С. 8-12.
7. Мосейчук А.А., Бойко І. А. Оцінка якості питної води в джерелах децентралізованого водопостачання / А.А. Мосейчук, І.А. Бойко // *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. – № 4. – 2011. – С. 12-17.
8. Бережнов С.П. Питна вода як фактор національної безпеки / С.П. Бережнов // *СЕС і профілактична медицина*. – 2006. – №4. – С. 8-13.
9. Всеобъемлющая оценка мировых ресурсов пресных вод // *Организация Объединенных Наций, Комиссия по устойчивому развитию*. – Нью-Йорк, 1997. – 75 с.
10. Національна доповідь про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні у 2005 році. – К., 2006. – 311 с.
11. Гушук І.В. Моніторинг та гігієнічна оцінка якості питної води з централізованих водопроводів Рівненської області / І.В. Гушук // *Гігієна населених місць. Збірник наукових праць*. – №59. – 2012. – С. 91-95.
12. Трансграничные водные ресурсы. Международное десятилетие действий «Вода для жизни» // *United Nations official site* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/waterforlifedecade/righttowater.html>
13. Universal Declaration of Human Rights // *General Assembly resolution 217 A (III)*. – UN. – 1948. – 79 p.
14. Вопросы, возникающие в ходе осуществления Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах. Замечание общего порядка №15 (2002) «Право на воду (статьи 11 и 12 Международного пакта об экономических, Социальных и культурных правах)» // *ЭКОСОС ООН*. – 2003. – 26 с.
15. General Comment No. 6, The economic, social and cultural rights of older persons (Thirteenth session, 1995) // *U.N. Doc. E/1996/22 at 20 (1996)*, reprinted in *Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies*, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.6 (2003). – 35 p.
16. Mar del Plata Action Plan. *United Nations Water Conference* // *United Nations*. – 1977. – 78 p.

17. Convention on the Rights of the Child Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly Resolution 44/25 of 20 November 1989, entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49 // UN. – 1990. – 15 p.
18. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про ратифікацію Конвенції про права дитини» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №13. – ст. 145.
19. Convention on the Rights of Persons with Disabilities of 13 December 2006 // UN official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml/>
20. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №9. – ст. 77.
21. Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949 // Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. I, Federal Political Department, Bern. – pp. 243-296.
22. Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949 // The Geneva Conventions of August 12, 1949, International Committee of the Red Cross, Geneva. – pp. 153-221.
23. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977 // Protocols additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, International Committee of the Red Cross, Geneva, 1977. – pp. 3-87.
24. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977 // Protocols additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, International Committee of the Red Cross, Geneva, 1977. – pp. 89-101.
25. European Social Charter (revised), Strasbourg, 3.V.1996 // Council of Europe official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm>
26. Закон України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 14.09.2006 р. № 137-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №43. – ст. 418.
27. American Convention On Human Rights «Pact Of San Jose, Costa Rica» 1969 (B-32) // OAS official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm
28. Arab Charter on Human Rights // United Nations Convention on Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b38540.html>
29. Amin Al-Midani M., Cabanettes M., Akram S. Arab Charter on Human Rights 2004 // Boston University International Law Journal. – Vol. 24:147. – 2006. – pp. 147-164.
30. Gupta J. The current status of the human right to water / J. Gupta // The right to water and water rights in a changing world. Colloquium papers, Delft, the Netherlands. – 2011. – pp. 47-55.
31. 2009 Report of the Independent Expert on the Issue of Human Rights Obligations Related to Access to Safe Drinking Water and Sanitation. International timeline // The right to water and sanitation informational portal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.righttowater.info/international-timeline/#2009>
32. Resolution adopted by the Human Rights Council 15/9 Human rights and access to safe drinking water and sanitation of 6.10.2010 // United Nations. – A/HRC/RES/15/9. – 2010. – 4 p.
33. London Protocol on Water and Health to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes // TRT/UNECE-LN/001. – 1999.
34. Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes (Helsinki, 17 March 1992) // United Nations Treaty Series. – Vol. 1936. – P. 269.
35. Закон України «Про ратифікацію Протоколу про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року» від 09.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №5. – ст. 30.
36. Право на воду та санітарію: законодавча база та ситуація в Україні // ВЕГО «МАМА-86». – Київ, 2011. – 16 с.
37. General Comment No. 15 (2002) The right to water (arts. 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) // UN Economic and Social Council. – 2002. – 18 p.
38. UN Committee on economic, social and cultural rights. General comment No. 20 (2009) Nondiscrimination in economic, social and cultural rights // UNHCR official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4a60961f2.html>
39. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права 1966 р. // Права людини: Міжнародні договори України. Декларації, документи. – С. 24-36.
40. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women // UN official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>
41. UN Human Rights Council Resolution 7/22 of 28.03.2008 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ar.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_22.pdf
42. Enthoven M. Can international law play a role in safeguarding the security of water supply in a changing world, and if so, how? Concluding remarks // M. Enthoven // The right to water and water rights in a changing world. Colloquium papers, Delft, the Netherlands. – 2011. – pp. 85-87.

The right to water as a human right: international legal aspects

The article deals with the basic aspects of the right to water as a human right and the peculiarities of its international legal regulation at the universal and regional level.

One of the most important problems at the present stage of human development is the problem of lack of water resources. The need for better access to water is paramount: 900 million people lack access to freshwater resources and 2.6 billion lack basic sanitation. Improvement of the situation is not only required for the well-being and survival of these individuals, but also for the well-being, security and prosperity of humanity as a whole.

Therefore international community develops normative mechanisms of the right to water as a human right. The analysis of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966 gives ground to suggest that the right to water is excreted as a component of the right to an adequate standard of living and the highest attainable standard of physical and mental health. The Convention on the Rights of the Child of 1989, Convention on the Rights of Persons with Disabilities of 2006 enshrined the right to get clean drinking water to meet the respective requirements. European Social Charter of 1996 and the American Convention on Human Rights of 1969 do not con-

tain clearly defined obligations on the right to water (protection derived from the exercise of other human rights). However, article 39 of Arab Charter on Human Rights of 2004 provided the basic right to food and clean water for all people.

Modern trend of the development of international law is the recognition of the right to water as an independent human right. The first step was the UN General Assembly Resolution «On the human right to water and sanitation» 64/292 of 2010, which recognized the right to safe water and sanitation as a basic human right. Fixing of the human right to water as a separate human right is the important step to ensuring that appropriate safeguards. However, success depends on further actions of state and non-state actors towards making the observance of the right a legal obligation, as well as cooperation in the implementation of these rights.

Сергій Білоцький

Співвідношення права на воду і погляду на воду, як товар в рамках міжнародно-правового регулювання екологічно орієнтованої енергетики.

В статті досліджується порівняно недавно об'єктивоване в міжнародному праві право на воду. Аналізується це право як таке, що існує в двох розуміннях – вузькому (їжа та гігієна) та широкому (їжа і гігієна та неспоживчі аспекти – вироблення електроенергії, іригація, промисловість і т.п.). Виходячи з такого розуміння, проводиться аналіз правових засад і практичних можливостей розглядати воду як товар, що підлягає регулюванню міжнародним правом. Робиться висновок про характеристику води *per se* як «блага» в рамках міжнародного права, за яке неправомірне стягнення плати. В той же час стягнення плати за гідроелектроенергію як один з видів екологічно орієнтованої енергії або постачання води в іншу державу по спеціально прокладеним шляхам є правомірним.

The article examines the recently formed in international law the right to water. We analyze this right as something that exists in two senses - narrow (food and hygiene) and wide (food and hygiene and non-consumer aspects - power generation, irrigation, industry, etc.). Based on this interpretation, we analyze the legal framework and practical possibilities to consider water as a commodity which is a subject to international law. We come to the conclusion about the characteristics of water *per se*, as a «favour» under the international law, charging for which is illegitimate. At the same time charging for hydroelectric power, as a type of environmentally oriented energy or water supply to another state on a specially paved the way is legitimate.

В процесі реалізації міжнародно-правових норм, пов'язаних з екологічно орієнтованою енергетикою (ЕОЕ) серед іншого ми маємо справу і з застосуванням ряду норм, пов'язаних з міжнародно-правовим захистом прав людини. Наприклад, в процесі виробництва електроенергії і біопалива мають застосовуватися норми, пов'язані з соціальними правами робітників та правом на працю. При вирішенні проблеми енергетичної бідності за допомогою відновлюваних джерел енергії застосовуються норми колективного права на сталий розвиток і т.д. Проте, нам би хотілося зосередитися на іншій проблемі, також пов'язаній з правами людини і ЕОЕ, а саме: існування права на воду в рамках міжнародного права і його реалізація в рамках виробництва гідроенергії, як одного з видів відновлюваних джерел енергії. При цьому, паралельно постає проблема, чи можна розглядати воду, як товар в рамках міжнародного права? Проблема ця має бути пов'язана з тим, як в разі наявності в міжнародному праві права на воду воно може співвідноситися з категорією води, як товару.

В позитивному міжнародному праві і його доктрині не існує спільного розуміння, що таке права людини. Не вдаючись в дискусію з цього приводу, відзначимо лише основні думки з цього приводу. Так, В.В. Мицик вказує на наявність в ньому кількох аспектів, зокрема філософського, соціального і, власне, правового, визнаючи при цьому саме позитивно-правову частину права людини, як певні блага і можливості, які не надаються, а лише охороняються і гарантуються державою, діють незалежно від їх законодавчого закріплення і державних кордонів, якими людина наділена внаслідок того, що вона є людиною від народження. У цьому випадку термін «благо» дослідник розглядає як задоволення певних людських потреб [1, с. 34, 36-37]. М.М. Антонович вважає, що термін «права людини» виходить за межі тільки певних можливостей людини, необхідних для її

УДК 341.21:620.9

БІЛОЦЬКИЙ Сергій Дмитрович,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.

© С. Білоцький, 2013

існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, він може означати також вимогу, претензію, привілей тощо [2, с. 20]. В західній доктрині вказують, що цей термін містить в собі справжні права у відповідності з міжнародним правом, коли держави зобов'язані захищати та заохочувати ці права для людини. Згодом, міжнародне співтовариство розширило ці права, щоб охопити більш широке коло проблем, пов'язаних з добробутом людини. Серед них є права, пов'язані з екологічними і соціальними умовами і доступом до ресурсів [3].

Щодо окремого «права на воду», то в доктрині існує кілька підходів до його існування в рамках міжнародного права. За одним з них право людини на воду існує без будь-якого додаткового юридичного визнання, оскільки визнається, що вода є життєво важливою для життя і єдиною основою для буття людини [4, с. 114].

За іншим – право на воду може бути встановлено на основі передбачених основних прав, як зауважує А.Х. Рідель, «право на воду не є новим правом, але може бути виведене з тексту Пакту (1966 р.) (ст. 6 – право на життя – С.Б.), і відповідно, як обов'язкове правове зобов'язання, має поважатися, захищатися та виконуватися державами-членами» [5, с. 603].

На думку третіх науковців, з метою забезпечення повної та ефективної реалізації права людини на воду і встановлення чітких зобов'язань уряду для задоволення основних потреб у воді, це право повинно бути явно визнане і чітко визначено в національних і міжнародних правових системах, як окреме індивідуальне право [6].

Деякі вчені припускають, що право на воду є елементом права на здорове навколишнє середовище. Таким чином, держава зобов'язана захищати право на воду через належні і достатні використання природних ресурсів [7, с. 58]. Крім того, як наголошує В.У. Смакхтін, зараз акцент поступово зміщується від «річка є водою для користування» до ставлення, що «вода в річці є ресурсом для багаторазового використання, і повинна мати недоторканий запас» [8, с. 15].

Нам видається правильним казати про поступову еволюцію «права на воду», від т.з. квазіправа, яке випливало з потреби реалізації права на життя, до створення на межі тисячоліть самостійного права на воду в міжнародному праві (індивідуальне – у вузькому розумінні, і колективне – у широкому розумінні).

Постає питання що включає в себе реалізація права на воду. Найпростішим є розуміння цього права, як абстрактного права використання певної кількості води з природних джерел, таких як річки, струмки або водоносні горизонти. Але юридично право на воду передбачає також право вилучати або зберігати певні кількості води з природного джерела за греблею або іншими гідротехнічними спорудами. Це може бути як попередником абстрактного / індивідуального права або, як у випадку вироблення гідроелектроенергії, це може бути тип використання, відомий як "неспоживче" використання. ФАО визначило ряд "неспоживчих" аспектів реалізації права на воду:

- відвернення, обмеження або зміна напрямку потоку води у водоймі;
- зміни басейну або характеристик водойми, у тому числі будівництво (і використання) структур на його берегах і прилеглих територіях у тому числі пов'язаних з використанням та управлінням водними течіями;
- видобуток гравію та інших мінералів з вод і земель, прилеглих до них;
- використання вод для зрошення;
- рибальство і аквакультури;
- навігація;
- скидання відходів або забруднюючих речовин у водойми [9, с. 4-5].

Характерно, що всі ці види використання вод, виступаючи окремими видами використання, є пов'язаними між собою, зважаючи на те, що мова йде про використання одного об'єкта – вод, проте з різними цілями, що в підсумку може вести до конфлікту інтересів при реалізації своїх прав. Наприклад, експлуатація греблі з метою видобутку енергії може фактично призвести до видалення з річок води, що могла використовуватися на потреби зрошення та рибальства. Своєю чергою, використання вод для сільського господарства виводить з можливостей використання для особистих потреб людини значної кількості прісної води. Відповідно, така «ієрархія» використання може суперечити суверенітету країни. Тим не менш, важливість людського життя була добре відома в області міжнародного права і повинна приймати пріоритет перед іншими аспектами реалізації права на воду.

В той же час, промислове і комерційне використання води, наприклад, в гідроелектростанціях, може бути відокремлене від основних потреб у воді [10]. Цей багаторівневий підхід до пріоритетів використання води надає урядам можливість створити стратегію водопостачання для своїх громадян. У цій схемі, достатність води для пиття і приготування їжі знаходиться на першому місці, воду для санітарно-гігієнічних потреб – на другому і сільськогосподарські і промислові аспекти реалізації права на воду задовольняються в останню чергу, за умови, що попередні цілі будуть задоволені [11, с. 357].

Щодо закріплення права на воду в міжнародному праві, то ані Пакт про громадянські та політичні права, ані Пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) (1966 р.), права на воду не згадують, хоча деякі

з захищених Пактами права його торкаються побічно (зокрема, право на життя). Так, в Загальному Коментарі № 15 Комітету ООН з Пакту про економічні, соціальні і культурні права (листопад 2002 р.), розглядаючи виконання Пакту про економічні, соціальні і культурні права, прямо визнали існування «права на воду» та пов'язали його з «правом на гідні умови життя» передбаченого в ст. 11 згаданого Пакту: «право на воду є неодмінною умовою гідного життя. Право на воду є передумовою для забезпечення всіх інших прав» [12]. В той же час ряд спеціалізованих актів з прав людини безпосередньо згадують право на воду, як складову захищеної ними людської групи. Так, в Конвенції про права дитини (1989 р.) зазначено, що «держави-учасниці визнають право дитини на... чисту питну воду» [13] (ст. 24). Тут вперше було явно визнано зв'язок між ресурсами, якістю довкілля та здоров'ям людини. В рамках Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), зазначено, що «держави-учасниці вживають всіх заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок в сільських районах, щоб забезпечити на основі рівності... користування... електро- і водопостачанням» (ст. 14 (2)). В Конвенції про права інвалідів (2006 р.) йдеться про право інвалідів на достатній життєвий рівень та обов'язок держав-учасниць «визнати право інвалідів на соціальний захист і на користування цим правом без дискримінації за ознакою інвалідності, і вживання належних заходів для забезпечення та заохочення реалізації цього права, включаючи заходи: (а) забезпечення рівного доступу осіб з обмеженими можливостями до чистої води послуг» [14] (ст. 28 (2)).

Після публікації в 2002 р. Загального Коментаря № 15 кілька держав домовились і формально визнали права на воду частиною своїх договірних зобов'язань в рамках МПЕСКП (наприклад, Німеччина, Велика Британія, Нідерланди) [15]. Крім того, конституції ряду держав вже містять таке право, імplementоване на національному рівні, так, в Конституцію ПАР, включено ст. 27, згідно якої всі південноафриканці мають право на воду, якої достатньо для здоров'я і гігієни. Як бачимо, фактично в рамках міжнародного права виділяється кілька підходів до права на воду: право на воду в широкому розумінні та право у вузькому розумінні – право на питну воду.

Зрештою, в 2010 р. у своїй резолюції ГА ООН об'єктивізувала визначення «права на воду». «1. визнає право на безпечну і чисту питну воду та санітарію як право людини, що має суттєво важливе значення для повноцінного життя і повного здійснення всіх прав людини; 2. закликає держави та міжнародні організації виділяти фінансові ресурси, нарощувати потенціал і передавати технології по каналах міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема країнам, що розвиваються, з метою активізувати зусилля щодо забезпечення всіх безпечною, чистою і доступною, в тому числі за коштами, питною водою і санітарними послугами» [16]. В вересні 2010 р. Рада ООН з прав людини в резолюції A/HRC/RES/15/9, ґрунтуючись на попередній резолюції ГА ООН, підтвердила, що права на водопостачання і санітарію є частиною чинного міжнародного права та зазначила, що ці права є юридично обов'язковими для держав. Вона також закликала держави розробити відповідні інструменти і механізми для поступового досягнення повної реалізації зобов'язань з прав людини, пов'язаних з доступом до безпечної питної води та санітарії [17].

Як бачимо, загалом тут мова йде про доступ до води з метою задоволення харчових та гігієнічних потреб. Саме при реалізації права на воду в такій формі знаходить своє вираження приватно-державне партнерство (PPP), про яке казав Кофі Аннан, надаючи мандат ООН-Хабітат на створення Глобального Оператора Партнерства Водного альянсу, що має на меті допомогти державним операторам водопостачання і покращити їхній потенціал з забезпечення доступу до води і санітарії для всіх. В той же час здійснення в рамках PPP приватизації води, навряд можна вважати вдалим рішенням, беручи до уваги приклад в провінції Кочабамба в Бразилії, що мав вельми негативні наслідки для населення, місцевої влади та ТНК.

Щодо співвідношення цього права з реалізацією економічних проєктів, серед яких і енергетичні, зазначалося в Розумінні до Конвенції про несудноплавні види використання міжнародних водотоків (1997 р.) – при визначенні нагальних людських потреб у разі виникнення суперечностей щодо використання водотоків «особлива увага повинна приділятися забезпеченню достатньої для підтримки людського життя кількості води, включаючи як питну воду, так і воду, необхідну для виробництва продовольства з метою запобігання голоду» [18].

В погляді на воду як товар в рамках міжнародних відносин існує ряд аргументів. Так, представники Киргизстану вказують, що експлуатація їхнього Токтогульського водосховища окрім енергетичних цілей (що є вигідним їхній країні) також в зрошувальних цілях (вигідно державам нижче за течією), змушує їхню країну закуповувати додатково енергоресурси, тому, зацікавлені держави мають компенсувати збиток від роботи в іригаційному режимі в обсязі 123,5 млн. доларів [19, с. 45]. Точно так само, Бауман і Боланд пишуть: вода нічим не відрізняється від будь-якого іншого економічного блага. Це не більше, ніж необхідність у їжі, одягу, житлі, які підкоряються нормальним законам економіки» [20, с. 13]. На противагу, Барлоу і Клерк наголошують, як на «універсальній і неподільній» істині, що «прісні води на Землі належать Землі, і, отже, не повинні розглядатися як окремі товари, який можна купити, продати, і торгувати для отримання прибутку... світові запаси прісної води є спільною спадщиною, суспільною власністю, і основним правом людини, а, отже, і

колективною від-повідальністю» [21, с. 135]. Крім того, в рамках угод про Ніл, Інд, Меконг, річки Середньої Азії прямо визначено кількісні показники об'єму вод, які може використовувати та чи інша держава. Отже, вода є благом, яке може підлягати кількісному розподілу. Також, Угода про мир між Ізраїлем і Йорданією (1994 р.) базувалася на принципі визначення об'ємів води які можуть використовувати на свої потреби сторони угоди, крім того саме укладання угоди стало можливим після допуску Йорданії до водних ресурсів, контрольованих раніше Ізраїлем. В Проекті статей з права транскордонних водоносних горизонтів (2008 р.) вказано, що держави «використовують транскордонні водоносні горизонти або системи водоносних горизонтів таким чином, щоб блага, які добуваються з такого використання, накопичувалися справедливо відповідними державами во-доносного горизонту» [22, с. 51] (ст. 4(a)).

Більше того, зараз відбувається приватно-правовий оборот води, так США (зокрема, Аляска), Ісландія, Канада, Малайзія, Туреччина пропонують свою воду для торгівлі у великих обсягах. Це створює небезпеку, що глобальний ринок води з багатих водою країн і регіонів може призвести до її нестачі для місцевого населення цих країн. Самі по собі торгові правила для води перспективно мають бути встановлені в рамках СОТ, НАФТА, ЄС та інших аналогічних утворень. Причому, якщо мова буде йти про регіональні торговельні схеми, то спроби їхньої уніфікації навряд чи можуть бути вдалими та наразі призводять до дуже складних схем, без належного врахування екологічних, соціальних та економічних наслідків. Оскільки немає правових прецедентів, безпосередньо пов'язаних із міжнародною торгівлею водою, важко передбачити результати поточних і майбутніх дебатів в цій області. Однак зростає ринкова зацікавленість в експорті води, що дозволяє казати про перспективу створення спеціальних правил такої торгівлі. В той же час існує можливість заборонити великомасштабну торгівлю водою, виходячи з ст. XX (g) ГАТТ, за якою водні ресурси можуть вважатися «невідновними» і такими, що виснажуються в разі неефективного використання. В рамках СОТ можлива також заборона на масштабну торгівлю водою, коли її експорт ставить під загрозу стан екосистем і здоров'я людей [34].

Як бачимо, в усіх вищезгаданих випадках воду розглядають, як благо, що тягне за собою можливий висновок, що якщо це є благо, яке має кількісні параметри, то відповідно воно і має розглядатися, як товар.

Здається, що підтверджують цю думку і підсумкові документи Дублінської Міжнародної конференції з водних ресурсів і навколишнього середовища (1992 р.). В Дублінських водних принципах, зокрема, в четвертому з них, зафіксовано, що «вода має економічну цінність у всіх формах її використання і повинна визнаватися економічним благом» [23]. Однак, того ж року Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) вирішила, що, «вода, є соціальним та природним благом, і тільки потім економічним» [24]. Аналогічним шляхом пішов і ЄС в ключовому документі щодо транскордонних водотоків в ЄС – «Водній Директиві» (2000 р.) зазначив, «що вода не є комерційним продуктом як інші, а скоріше спадщиною, що вимагає охорони і відповідного поводження» (Преамбула, п. 1) [25]. Фактично, зіткнулися дві думки: вода, як «економічний товар» [26] і вода, як соціальне благо, право на яке має людина [24].

Тобто, питання не має однозначного визначення в міжнародних документах, що робить можливою двояку інтерпретацію. Досить симптоматичною з цього приводу є ситуація в Середній Азії, де розташовані вище за течією держави (Киргизстан і Таджикистан) пропонують визначати воду, як товар, що має економічну вартість [27, с. 175], а нижче за течією – як економічне благо [28, с. 5]. Останню думку підтримують і в рамках Глобального Водного Партнерства, що реалізує в регіоні інтегроване управління водними ресурсами. В його Керівництві прямо відзначено – «право на воду є правом на користування водою – а не на володіння ресурсом» [29].

Нам видається правильним казати про те, що вода є благом, яке не має фактичної товарної вартості в період свого знаходження *per se*, проте, коли з водою проводяться певні маніпуляції, з відповідним застосуванням фінансових витрат, вода отримує вартість і в наслідок цього стає товаром. Користувачі платять за капітальні і експлуатаційні витрати на інфраструктуру водопостачання. Вода найчастіше знаходиться у власності держави, і право на її використання може роздаватися безкоштовно. Вода, таким чином, розглядається інакше, ніж нафта, вугілля, або інші корисні копалини, за які державний уряд вимагає сплати роялті за видобуток ресурсів [30, с. 77]. При цьому, подача води в іншу державу завдяки побудові греблі чи прокладанню труб, дозволяє вимагати за користування такою водою плати. Виробництво за допомогою сили води електроенергії на міжнародній річці призводить до таких же наслідків. Цікавий момент щодо такої характеристики води міститься в такому документі, як односторонньо реалізований План відділення Ізраїлю від Палестинської національної автономії (2005 р.), де зазначено, що: «Як правило, Ізраїль буде забезпечувати поставку електрики, води... палестинцям, за умови дотримання домовленостей і оплати» [31] (п. VIII). Проте, той факт, що вода витікає з однієї держави через природне русло річки до іншої, не перетворює цю воду на товар, вона залишається безцінним природним благом. Держави нижче і вище за течією лише мають змогу узгодити об'єми та пропорції використаних об'ємів води, але це ще не робить воду товаром. Допомогти в цьому може застосування в міждержавних відносинах передбаченого в Конвенції 1997 р. принципу «справедливого і рівного використання» транскордонної річки, який нажалі ще не став універсальним правовим принципом.

Щодо права на воду, то можна виділити в доктрині два підходи до його реалізації. В першому випадку мова йде про широкий підхід, коли до нього включають як реалізацію індивідуального права на використання води з метою гігієни, санітарії та приготування їжі, а також «неспоживчі» аспекти, і відповідно вузький підхід – коли дослідники кажуть лише про індивідуальне «право на воду», включаючи до нього використання води з метою гігієни, санітарії та приготування їжі [32, с. 83]. В позитивному праві свою підтримку наразі знаходить лише вузький підхід. В той же час в національному праві ситуація є іншою. Так, у чилійському законодавстві [33, с. 153] вода вважається суспільним благом, люди можуть отримати право на використання підземних вод, отримавши дозвіл від держави, відповідно на розпорядження або придбання права на воду. Це є права на використання, а не права власності, тому вони регулюються приватним, а не державним або адміністративним правом.

1. Мицик В.В. Права людини в міжнародному праві: міжнародно-правові механізми захисту. Підручник. / В.В. Мицик. – К.: Промінь, 2010. – 722 с.
2. Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. / М.М. Антонович. – К.: Видавничий дім «КМ АCADEMIA», 2000. – 261 с.
3. Boyle A.E., Anderson M.R. Human Rights Approaches to Environmental Protection. / M.R. Anderson. – Clarendon Press, Oxford, 1996. – 313 p.
4. Ziganshina D. Rethinking the Concept of the Human Right to Water / D. Ziganshina // Santa Clara journal of international law. – № 1. – 2008. – P. 113-128.
5. Riedel E.H. The Human Right to Water / E.H. Riedel // Veröffentlichungen des Walther-Schücking-Instituts für Internationales Recht an der Universität Kiel, Festschrift Delbrück. – Bd. 155. – Berlin, Duncker & Humblot, 2005. – P. 585-606.
6. International human rights in context : law, politics, morals: text and materials / H.J. Steiner, P. Alston, R. Goodman. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1560 p.
7. Salman S.M.A., Mcinerney-Lankford S. The human right to water: Legal and policy dimensions. / S.M.A. Salman, S. Mcinerney-Lankford. – World Bank Publications, 2004. – 180 p.
8. Smakhtin V.U. Environmental Water Needs and Impacts of Irrigated Agriculture in River Basins: A Framework for a New Research Program. / V.U. Smakhtin [Електронний ресурс] // International Water Management Institute, Working Paper. – № 42. – 2002. – 20 p. – Режим доступу: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/92695/2/WOR42.pdf>.
9. Hodgson S. Modern water rights. Theory and practice. / S. Hodgson. // FAO legislative study, № 92. – Rome, FAO 2006. – 130 p.
10. Howard G., Bartram J. Domestic Water Quantity, Service Level and Health. [Електронний ресурс] / G. Howard, J. Bartram. – World Health Organization, 2003. – 33 p. – Режим доступу: http://whqlibdoc.who.int/hq/2003/WHO_SDE_WSH_03.02.pdf.
11. Hardberger A. Life, Liberty, and the Pursuit of Water: Evaluating Water as a Human Right and the Duties and Obligations it Creates / A. Hardberger // Northwestern University Journal of International Human Rights. – Vol. 4. – № 2. – 2005. – P. 331-362.
12. Замечание общего порядка № 15 (2002). Вопросы существа, возникающие в ходе осуществления Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах [Електронний ресурс]. Право на воду (статьи 11 и 12 Международного пакта об экономических, Социальных и культурных правах). Е/С.12/2002/11. 20 January 2003. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/402/31/PDF/G0340231.pdf>.
13. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 205-208.
14. Конвенція про права інвалідів від 13.12.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU06281.html.
15. Water – a human right. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.auswaertiges-amt.de/EN/Aussenpolitik/Menschenrechte/MRVN-Wasser_node.html.
16. А/RES/64/292. Резолюція ГА ООН от 3 августа 2010 г. Право человека на воду и санитарии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/64/292&referer=http://www.un.org/en/ga/64/resolutions.shtml&Lang=R.
17. Резолюция Совета по правам человека № 15/9. Права человека и доступ к безопасной питьевой воде и санитарным услугам от 6 октября 2010 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/166/35/PDF/G1016635.pdf?OpenElement>.
18. Заявление о понимании, приобретаемое к Конвенции Организации Объединенных Наций о праве несудоходных видов использования международных водотоков (А/51/869 от 11 апреля 1997 года).
19. Асанбеков А.Т., Маматканов Д.М., Шавва К.И., Шапар А.К. Экономический механизм управления трансграничными водными ресурсами и основные положения стратегии межгосударственного вододелия / А.Т. Асанбеков, Д.М. Маматканов. – Бишкек: Междун. Ин-тут гор, 2000. – 48 с.
20. Baumann D.D., Boland J.J. The case for managing urban water / D.D. Baumann, J.J. Boland // Urban water demand management and planning / D.D. Bauman; J.J. Boland, M. Hanemann (eds.). – McGraw Hill: 1998. – P. 1-30.
21. Barlow M., Clarke T. Blue Gold: the fight to stop corporate theft of the Worlds Water. / M. Barlow, T. Clarke. – New York: The New Press, 2002. – 296 p.
22. Проект статей по праву трансграничных водоносных горизонтов (2008 г.) [Електронний ресурс] // Доклад Комиссии международного права. Шестидесятая сессия (5 мая - 6 июня и 7 июля - 8 августа 2008 года). (А/63/10). – С. 18-85. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/transboundary_aquifers.pdf.
23. The Dublin Statement on Water and Sustainable Development. Adopted January 31, 1992 in Dublin, Ireland. International Conference on Water and the Environment. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.un-documents.net/h2o-dub.htm>.
24. Духовный В.А. Международная сеть бассейновых организаций (МСБО) / В.А. Духовный. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.eecca-water.net/index.php?option=comcontent&task=view&id=49&Itemid=51.
25. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy // Official Journal of the European Communities. – L 327. – 22.12.2000. – P. 1-72.
26. Вода: экономический товар или же достояние всего человечества? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.trt.net.tr/trtinternational/ru/newsDetail.aspx?HeaderKodu=7144eb14-70cc-46ae-84b4-d929a67049d0>.
27. Солихов М. История становления и развития водного законодательства в Таджикистане. Дисс. ... кандидата юридических наук / М. Солихов. – Душанбе, 2008. – 175 с.

28. Рысбеков Ю.Х. О Дублинских принципах в контексте прав на воду и «товарности» воды. / Ю.Х. Рысбеков [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.eecca-water.net/file/rysbekov-dublin.pdf>. - 5 с.
29. База знаний по ИУВР: опыт Центральной Азии: Инструментальный ящик: А2.1 Право на воду. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.cawater-info.net/bk/iwrm/index.htm>.
30. Hanemann W.M. The economic conception of water. / W.M. Hanemann // *Water Crisis: myth or reality?* / Eds. P.P. Rogers, M.R. Llamas, L. Martinez-Cortina. - London: Taylor & Francis plc., 2006. - P. 61-91.
31. План отделения Израиля от ПНА («план Шарона»). 15 августа 2005 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://palm.newsru.com/background/15aug2005/sharonsplan.html>.
32. Gleick P.H. Basic Water Requirements for Human Activities: Meeting Basic Needs / P.H. Gleick // *Water International*. - Vol. 21. - № 2. - 1996. - P. 83-92.
33. Briscoe J. Managing water as an economic good: rules for reformers / J. Briscoe // *Water Supply*. - vol. 15. - № 4. - 1997. - P. 153-172.
34. Перелет П.А. Вода - право человека или рыночный товар? / П.А. Перелет [Электронный ресурс] // *Природно-ресурсные ведомости*. - № 10. - март. - 2003. - Режим доступа: <http://www.seu.ru/members/ucs/eco-hr/2004/1529.htm>.

Summary

The article examines the recently formed in international law the right to water. We analyze this right as something that exists in two senses - narrow (food and hygiene) and wide (food and hygiene and non-consumer aspects - power generation, irrigation, industry, etc.).

It seems correct to speak of a gradual evolution «water rights» from the so-called quasi-law, which stemmed from the need of the right to life, till the creation on the border millennia of independent water rights in the international law (individual - in the narrow sense and collective - in the broader sense).

This right got its legal consolidation right in the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979), the Convention on the Rights of the Child (1989), the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006), General Comment number 15 of the UN Committee on the International Covenant on economic, Social and Cultural Rights (November 2002), UN GA resolution A/RES/64/292 «The human right to water and sanitation» (2010), Council Resolution on Human Rights № 15/9 «Human Rights and access to safe drinking water and sanitation» (2010), Dublin water regulations (1992), etc.

Based on this interpretation, we analyze the legal framework and practical possibilities to consider water as a commodity which is a subject to international law. We come to the conclusion about the characteristics of water per se, as a «favour» under the international law, charging for which is illegitimate. At the same time charging for hydro-electric power, as a type of environmentally oriented energy or water supply to another state on a specially paved the way is legitimate.